

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Liina Martõkainen

DES-KONSTRUKTSIOONI SÕNAJÄRG

Bakalaureusetöö

Juhendaja PhD Helen Plado

Tartu 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. <i>des</i> -konstruktsioon kui konverbitarind	6
1.1. <i>des</i> -konstruktsioon funktsionaaltüpoloogilisel taustal	6
1.2. Grammatiseerumine ja leksikaliseerumine	7
1.2.1. Grammatiseerumise ja leksikaliseerumise põhiolemus	7
1.2.2. Konverbide grammatiseerumine ja leksikaliseerumine	8
1.3. Konverbide liigitus tegevussubjekti järgi.....	9
2. <i>des</i> -konstruktsioon eesti keeles	10
2.1. <i>des</i> -konstruktsiooni olemusest	10
2.2. <i>des</i> -vormi tähendus	12
2.3. <i>des</i> -vormi grammatiseerumine ja leksikaliseerumine	14
2.4. <i>des</i> -konstruktsiooni sõnajärg.....	16
2.4.1. <i>des</i> -vormi asend tarindi sees	17
2.4.2. <i>des</i> -tarindi asetsemine alistava lause suhtes.....	18
3. Materjal ja meetod.....	19
4. <i>des</i> -tarindi asend alistava lause suhtes	22
4.1. <i>des</i> -tarindi asendi seos tarindi tähendusega	23
4.1.1. Aega väljendavad tarindid.....	23
4.1.2. Kaasnevat sündmust väljendavad tarindid	23
4.1.3. Tingimust väljendavad tarindid.....	24
4.1.4. Täpsustust/selgitust väljendavad tarindid	25
4.1.5. Viisi ja/või vahendit väljendavad tarindid.....	26
4.1.6. Muid tähendusi väljendavad tarindid	27
4.2. <i>des</i> -tarindi asendi seos tarindi pikkusega.....	28
4.3. <i>des</i> -tarindi asendi seos alistava lauseosa pikkusega.....	30
4.4. <i>des</i> -tarindi asendi seos tarindi grammatiseerumis- ja leksikaliseerumisastmega	32
5. <i>des</i> -vormi asend tarindi sees	34
5.1. Tarindi tähenduse seos <i>des</i> -vormi asendiga tarindi sees	35

5.1.1. Aega väljendavad tarindid.....	35
5.1.2. Kaasnevat sündmust väljendavad tarindid	35
5.1.3. Tingimust väljendavad tarindid.....	36
5.1.4. Täpsustust/selgitust väljendavad tarindid	37
5.1.5. Viisi ja/või vahendit väljendavad tarindid.....	38
5.1.6. Muid tähendusi väljendavad tarindid	38
5.2. Tarindi pikkuse seos <i>des</i> -vormi asendiga tarindis	39
5.3. <i>des</i> -vormi tarindisisese paiknemise seos tarindi asukohaga lauses.....	41
KOKKUVÕTE.....	43
KIRJANDUS	46
Word order of <i>des</i> -construction. Summary	48

SISSEJUHATUS

Konverbitarindite hulka kuuluv *des*-konstruktsioon esineb lauses adverbiaalse laiendina (Uuspõld 1972: 108). Nagu ka teiste konverbitarindite (*nud*-, *tud*-, *mata*-tarindid) nii ka *des*-tarindi peamiseks ülesandeks on alistava lausega väljendatud sündmust konkretiseerida, seda nt ajaliselt, viisilt, põhjuslikult vm moel. Sageli iseloomustab konverbitarind aga sündmuste osalist – selle omadust või seisundit, ja alles sedakaudu sündmust tervikuna. (Erelt 2014: 207)

des-vormi ja seda hõlmavat *des*-konstruktsiooni on eesti keeleteaduses üsna põhjalikult käsitletud (Uuspõld 1966, 1972, 2001, Erelt 2014, Plado 2015). Sealjuures on vähem peatunud *des*-konstruktsiooni sõnajärjel, lühikese ülevaate nimetatud teema kohta on andnud vaid Nikolai Remmel 1963. aastal.

Varasemates töödes on eesti *des*-vormi ja *des*-konstruktsiooni märkimiseks kasutatud erinevaid mõisteid, nt Aavik (1912) viitab *des*-vormile kui I infinitiivi seesütlevale, Remmel (1963) kasutab aga verbi ja lauselühendi mõistet, Uuspõllu (1966, 1972) töödes esinevad aga juba *des*-vormi ning *des*-konstruktsiooni mõisted. Viimast lähenemist kasutan ka siinses töös.

Kui varem on eesti keeles *des*-, *mata*-, *nud*- ja *tud*-tarindeid märgitud gerundiivina (EKG II), siis viimasel ajal on keeletüpoloogiast pärinev konverbi mõiste järjest enam juurdunud ka eesti keeles (Erelt 2014, Plado 2015). Ka maailma keeleteaduses on vastava kategooria käsitlemisel kasutusel olnud erinevaid termineid, nagu gerundiiv, *gerund*, *gérondif*, (adverbiaalne või käändumatu) partitsiip jne. Oma töös kasutan aga 1987. aastal tüpoloogilistes kirjeldustes käibele läinud terminit *konverb*.

Tulenevalt asjaolust, et siiani on *des*-konstruktsiooni sõnajärge puudutavate tööde hulk piirdunud vaid Remmeli omaga, on oluline ja vajalik pühenduda *des*-konstruktsiooni sõnajärje uurimisele, mis on ka siinse bakalaureusetöö sisuks: kirjeldada tegeliku keelekasutuse põhjal *des*-konstruktsiooni sõnajärge nii *des*-tarindi lausesisese paiknemise kui ka *des*-vormi tarindisise asendi osas. Töö materjal on pärit sõnastikuportaali Keeleveeb (<http://www.keelevaab.ee/>) tasakaalustatud korpusest ning

hõlmab 600 lauset: 200 ajakirjandus- (aastatest 2000–2007), 200 ilukirjandus- ning 200 teadustekstidest (materjali ja selle valikupõhimõtteid kirjeldan pikemalt siinse töö kolmandas peatükis).

Töö jaguneb viide suuremasse peatükki: esimeses peatükis annan ülevaate *des*-konstruktsioonist kui konverbitarindist. Teises peatükis peatun pikemalt *des*-vormi ja *des*-konstruktsiooni olemusel ja selle käsitlestel eesti keeleteaduses. Kolmanda peatüki ülesandeks on kirjeldada töö materjali ja meetodit. Neljas ja viies peatükk põhinevad materjali analüüsil: neljas peatükk annab ülevaate *des*-tarindi asendist põhilause suhtes, viies aga kirjeldab *des*-vormi paiknemist tarindi sees.

Bakalaureusetöös otsin vastust järgmistele küsimustele:

- kas eesti keele *des*-tarindil on põhilauses ning *des*-vormil tarindis tüüpiline positsioon;
- millest ja kuidas sõltub tarindi paiknemine põhilause suhtes;
- millest ja kuidas sõltub *des*-vormi asukoht tarindis.

1. *des*-konstruktsioon kui konverbitarind

1.1. *des*-konstruktsioon funktsionaaltüpoloogilisel taustal

Eesti keele *des*-vorm kuulub ühes *nud*-, *tud*- ja *mata*-vormiga konverbide hulka. Konverb on infiniitne verbivorm, mille peamine roll on väljendada adverbiaalset alistust (Haspelmath 1995: 3). Konverbi on defineeritud ka kui verbivormi, mis sõltub süntaktiliselt teisest verbivormist, kuid ei realiseeri selle semantilist valentsi (Nedjalkov 1995: 97). Konverbid pole midagi eesti keelele ainuomast, pigem vastupidi. Konverbe esineb väga erineva struktuuriga ja eri keelkondadesse kuuluvates maailma keeltes. See kuulub laialdaselt kasutusel olevate kategooriate hulka (Haspelmath 1995: 1). Näiteid võib leida nii erinevatest keelett, nagu kreeka, leedu või korea keel (näited 1–3) (Haspelmath 1995: 1–2).

(1) Tänapäevane kreeka keel

I kopéla tón kíta-k-s-e xamojel-óndas.

Tüdruk tema-PART vaatama-PST-3SG naeratama-CVB

Tüdruk vaatas teda naeratades.

(2) Leedu keel

Saul-ei tek-ant, pasiek-ė-m kryžkel-ę.

Päike-DAT tõusma-CVB jõudma-PST-1PL rist.tee-ACC

Päikese tõustes jõudsime ristteele.

(3) Korea keel

Achim mek-ko hakkyo ey kassey yo.

Hommikusöök sööma-CVB kool ILL minema-PST PT

Söönud hommikusööki, läksin kooli.

Konverbe on nende süntaktiliste funktsioonide põhjal jaotatud kolme rühma (Nedjalkov 1995): 1) adverbiaalne funktsioon lihtlauses; 2) sekundaarse või ühendava predikaadi funktsioon – *ühendavad konverbid*, mis on lähedased rinnastavatele konjunktsioonidele; 3) alistuva klausli predikaadi funktsioon – *konjunktsioonilised konverbid*, mille funktsioon on sarnane alistavate konjunktsioonide omaga. Viimase rühma konverbidel võib olla alistava lause omast erinev subjekt. (Haspelmath 1995: 98–99)

Konverbe iseloomustavad järgmised tunnused Haspelmathi (1995):

1) Konverb on verbivorm, mis on osa verbide muuteparadigmast. Regulaarselt

moodustuvad konverbid pole piisavalt autonoomsed, et neid võiks pidada eraldi lekseemideks. (1995: 4) Tähendab, konverbid moodustuvad reeglipäraselt oma lähteverbist.

2) Konverb on infiniitne verbivorm. Kõik konverbi käsitlused ei sea küll infiniitsust väga olulisele kohale (V. Nedjalkov 1990), kuid Haspelmathi (1995: 4–5) sõnul saab vaid infiniitse adverbiaalse alistuse puhul juttu olla „verbaalsest adverbist“.

3) Konverbitarindid on oma pealause suhtes alistuvad. See tähendab, et nad on osa alistavast lausest. Võrdluseks võib tuua rindlaused, mis küll käivad pealause juurde, kuid pole osa sellest. Sealjuures saab sageli konverbitarindite parafraseerimiseks kasutada rindtarindeid. (Haspelmath 1995: 8)

4) Konverb märgib adverbiaalset alistust. Konverbitarind on üldjuhul vabaks laiendiks, mitte argumendiks, ning tavaliselt laiendavad nad verbe, osalauseid või lauseid, kuid mitte noomeneid või noomenifraase. (Haspelmath 1995: 7) Erandiks on siiski deverbaalsed noomenifraasid, nt *Joostes minemine ei meeldi mulle*.

1.2. Grammatiseerumine ja leksikaliseerumine

1.2.1. Grammatiseerumise ja leksikaliseerumise põhiolemus

Laiemas tähenduses on nii leksikaliseerumise kui ka grammatiseerumise puhul tegemist keelemuutusega. Leksikaliseerumise käigus rikastub sõnavara, grammatiseerumise tulemusel grammatika. Mõlemad keelelised muutused on omased tüpoloogiliselt erinevatele keeltele. Keele loomulik areng on kognitiivselt motiveeritud. (Habicht 2001: 27)

Leksikaliseerumise tulemusena omandavad teatud sõnavormid või väljendid mentaalses leksikas uue kindla tähenduse, mis võrreldes oma esialgse kasutusega on tuhmunud ja sageli pole vorm enam kergesti analüüsitav (Valijärvi 2007: 20–21). Uurimused on näidanud, et grammatiseerumine on inimkeelele ette ennustatavalt omane. Kuna grammatiliste vormide areng pole iseseisev konstruktsioonidest, millesse nad kuuluvad, siis keskendutakse grammatiseerumise uurimisel nii konstruktsioonidele kui

ka suurematele diskursuse osadele. Sellest lähtuvalt on grammatiseerumise teooria huvitatud grammatiliste vormide ja konstruktsioonide tekkest ja arengust. (Heine, Kuteva 2007: 32–33)

Grammatilist muutust on kirjeldatud paljude erinevate mudelite kaudu, kuid rõhutatud on kaht muutuse aspekti. Esimene neist puudutab semantikat, see on peamine, mille kaudu tekib tähendusnihe vähem grammatiliselt grammatilisemale. Teine aspekt puudutab pragmaatikat, eriti kasutuse sageduse ja konteksti rolli. Heine ja Kuteva (2007) käsitus toetub oletusele, et grammatiseerumine põhineb pragmaatika, semantika, morfosüntaksi ja foneetiliste faktorite vastastikusel mõjul. (Heine ja Kuteva 2007: 33–34)

Leksikaliseerumise ja grammatiseerumise olemust aitab mõtestada järgmine tabel (Habicht 2006: 162).

Tabel 1. **Leksikaliseerumine ja grammatiseerumine**

LESIKALISEERUMINE	GRAMMATISEERUMINE
Tekib vaba morfeem	Suund morfeemsele seotusele
Holistiline struktuur	Suund analüütilise struktuuri poole
Moodustus irregulaarne	Moodustus regulaarne
Tähendus individuaalne	Tähendus üldine, abstraktne
Väljund kuulub leksikoni	Väljund kuulub grammatikasse

1.2.2. Konverbide grammatiseerumine ja leksikaliseerumine

Tähenduse tuhmudes ja kitsenedes võivad teatud konverbid siirduda teise sõnaklassi. Ootuspäraselt leksikaliseeruvad konverbid e „verbaalsed adverbid“ tihti adverbideks, seda tendentsi kinnitavateks näideteks on soome *tieten-kin* ‘muidugi’, *verra-ten* ‘suhteliselt’, *odotta-matta* ‘ootamatult’, eesti *ela-des*, vene *molč-a* ‘vaikides’. Üksikud konverbi vormid võivad ka grammatiseeruda ja seeläbi areneda adpositsiooniks või konjunktsiooniks, nt inglise *considering* ‘arvestades’. Seega võivad konverbid leksikaliseeruda avatud või leksikaalsetesse sõnaklassidesse (nt adverbideks) või grammatiseeruda ja saada osaks suletud sõnaklassidest (nt adpositsioonid ja konjunktsioonid). (Ylikoski 2003: 220–221)

Isegi teatud intransitiivsete verbide konverbi vormid võivad muutuda

adpositsioonideks ja selliste adpositsioonide täiendid võivad pärineda nende konverbide subjektides, näiteks soome *viikon kuluessa* 'nädala möödudes, nädala jooksul'. Samuti võivad adverbiaalidest saada täiendid (*huomisesta lähtien* 'homsest alates, alates homsest'). (Ylikoski 2003: 221)

Leidub ka adverbe, mis on leksikaliseerunud tervetest konverbi konstruktsioonidest, konverbivormidest koos nende subjektide, objektide või adverbiaalsete laienditega, näiteks soome *totta puhuen* (*tottapuhuen*) 'tõtt öeldes' (Ylikoski 2003: 222).

1.3. Konverbide liigitus tegevussubjekti järgi

Konverbe on tegevussubjekti järgi liigitatud erinevalt. Haspelmath (1995: 10) eristab kolme tüüpi konverbe: 1) implitsiitse subjektiga konverbid, mille subjekt ei ole konverbitarindis väljendatud; 2) eksplitsiitse subjektiga konverbid, mille subjekt on väljendatud eksplitsiitselt (tavaliselt teises käändes võrreldes iseseisva finiiitse lause subjektiga); 3) vabasubjektilised konverbid, mille subjekt võib, kuid ei pruugi olla eksplitsiitselt väljendatud.

Haspelmathi liigitus ei ole sõltumatu Nedjalkovi (1995: 110) omast, mille järgi võib konverbid jagada samuti kolme rühma: 1) samasubjektilised konverbid, kus konverbi ja alistava lause verbi subjekt on alati samaosutuslikud; 2) erisubjektilised konverbid – konverbi subjekt ja alistava lause verbi subjekt ei ole kunagi samaosutuslikud; 3) muutliku subjektiga konverbid, mis võivad esineda nii samasubjektilistes kui ka erisubjektilistes konstruktsioonides. Haspelmath (1995: 10–11) toonitab ka ise, et nimetatud kaks jaotust kõlavad kokku: implitsiitse subjektiga konverbid kalduvad ühtlasi olema samasubjektilised, eksplitsiitse subjektiga konverbid erisubjektilised ja vaba subjektiga konverbid muutuva subjektiga.

2. *des*-konstruktsioon eesti keeles

2.1. *des*-konstruktsiooni olemusest

des-konstruktsioon esineb lauses adverbiaalse laiendina, misjuures ei sõltu selle kasutamine verbi reksioonist: *des*-konstruktsioon võib laiendada mistahes verbi (Uuspõld 1972: 108). Üldisemalt liigitub *des*-tarind ühes *nud*-, *tud*- ja *mata*-tarinditega konverbitarindite hulka. Konverbid kuuluvad omakorda sekundaartarindite alla. Viimased kujutavad endast sündmuse väljendamise vahendeid, mis pole küll laused, kuid millel on lausega ühisjooni moodustajate koosseisu, nende vormi ja lause grammatiliste kategooriate poolest. (Erelt 2014: 144)

Konverbitarindi moodustab konverb ühes oma laienditega. Konverbil on olevikku (*des*-tarind) ja minevikku (*nud*- ja *tud*-tarind) väljendav ajavorm, millest viimasel on omakorda kaks tegumoelist varianti: isikuline ja umbisikulise tegumoe vorm. Oleviku konverbid on lihtvormid (näide 4), mineviku konverbid aga analüütilised koosnedes verbi *olema* oleviku konverbist ja *nud*- või *tud*-kesksõnast (näited 5 ja 6). Üldjuhul jäetakse *olema*-verb lausest välja, mistõttu toimib konverbina kesksõna üksi. Lihtsuse huvides nimetatakse olevikulisi konverbitarindeid *des*-tarindeiks, minevikulisi aga *nud*-, *tud*-tarindeiks. Konverbitarindite eitavaiks vasteiks on tarindid, mille peasõnaks on *ma*-infinitiivi abessivorm. *des*-tarindis kasutatakse arvemini harvemini ka *mitte*-eitust. (Erelt 2014: 205–206)

- (4) *Õhtul toas istudes* mõtles ta sellele kaua.
- (5) (*Olles*) *kõik südamele ära rääkinud*, hakkas tal kergem.
- (6) (*Olles*) *oma kaaslaste poolt hüljatud*, valdas teda masendus.

Üldjuhul on konverbitarindi ülesandeks alistava lausega väljendatud sündmust ajaliselt, viisilt, põhjuslikult vm moel konkretiseerida. Sageli iseloomustab konverbitarind siiski ennekõike sündmuse osalist – selle omadust või seisundit, ja alles sedakaudu sündmust tervikuna. (Erelt 2014: 207) Enamasti on alistava lausega tähistatud sündmuse kaassündmust väljendavad konverbitarindid asendatavad rindlause osalausega (EKG II: 1993).

Konverbitarindid (eriti *nud*-, *tud*-tarind) kuuluvad eelkõige kirjaliku keele väljendusvahendite hulka. Kõnekeeles kasutatakse enam lühemaid ja stereotüüpsema

ehitusega *des*- ja *mata*-tarindeid, kuid üldiselt eelistatakse kõnekeeles siiski osalauseid (EKG II 1993: 260).

Üldjuhul väljendab põhilause alistava lause predikaadi juurde kuuluv *des*-konstruktsioon sekundaarset tegevust, mis on alistava lausega väljendatud tegevusega samaaegne (Uuspõld 1972: 108). Kuid punktuaalsete verbide puhul võib *des*-vorm osutada ka vahetule eelnevusele (näide 7) või järgnevusele (näide 8) (Erelt 2014: 215).

(7) *Jõudes* mõtetega nii kaugele, tundis ta piinlikkust.

(8) Ta jäi majja vaid viivuks, *lahkudes* ukse kaudu, mis viis otse kotta.

des-konstruktsiooni (samuti *mata*-, *nud*- ja *tud*- konstruktsiooni) iseloomustavad ka järgmised jooned: 1) on asendatav adverbiaalse kõrvallause või *ja*-osalausega; 2) esineb nii konstruktsioonisisese kui ka konstruktsioonivälise predikaatsusseose võimalus; 3) osal juhtudel esineb intonatsiooniline ja pausidega eraldumine. (Uuspõld 1966: 28) Viimane punkt tähendab, et *des*-tarind võib esineda nii sõltuva kui ka sõltumatu konstruktsioonina.

Eesti keeles on konstruktsioonivälise ja -sisese predikaatsusseose põhjal konverbitarindid liigitatud sõltuvateks ja sõltumatuteks. Peamiselt eristab sõltuvaid ja sõltumatuid konstruktsioone see, kas tegevussubjekt kuulub konstruktsiooni koosseisu või mitte. (Uuspõld 1966: 55) Üldjuhul on sõltuva *des*-konstruktsiooni lauselise vaste grammatiline subjekt identne põhilause tegevussubjektiga (näide 9), üksikute osaliselt adverbistunud *des*-vormide puhul ka objektiga (näide 10), passiivse transitiivse lähtelause puhul võib põhilause tegevussubjektiga olla erandkorras identne grammatiline objekt (näide 11) (EKG 1993: 261).

(9) *Õhtul toas istudes* ~ *Jaan istus õhtul toas* mõtles Jaan sellele kaua.

(10) Raivo lõi *pudeli kolksudes* ~ *Pudel kolksus lauale*.

(11) *Kartulid läksid keetes* ~ *Keedeti kartuleid* pehmeks.

Sõltumatu *des*-konstruktsiooni subjektosaks on noomeni genitiiv (näide 12).

(12) *Puhkeaja lõppedes* jätkas Filharmoonia trupp ringreisi kevadise kavaga.

Sõltumatu *des*-konstruktsiooni verb on intransitiivne, seetõttu ei saa konstruktsioon sisaldada objekti. Kuid leidub ka erandeid, nagu *nägema*, *kuulma*, *arvama*, mis on aga sõltumatus konstruktsioonis transitiivsuse kaotanud. See tähendab, ka nende juures pole

objekt võimalik. Kui taolistele konstruktsioonidele lisada objekt, muutuvad need ebagrammatilisteks, nt *minu nähes filmi* või *lapse kuuldes laulu*. (Uuspõld 1972: 60)

2.2. *des*-vormi tähendus

Konverbitarindid on oma tähendusvõimalustes üsna mitmekesised, seda eriti seetõttu, et tarindi tõeline tähendus selgub kontekstis. Konverbitarindid võivad väljendada nii neid tähendusi, mida tüüpjuhul antakse edasi rindosalausega, kui ka tähendusi, mida üldiselt väljendavad adverbiaalused (Erelt 2014: 215).

Osa konverbitarindeid väljendavad rinnastusele omaseid tähendusi, ning seetõttu alistuvad alistavale lausele ainult vormiliselt. Sellised konverbitarindid väljendavad alistava lausega tähistatud sündmusega kaasnevat sündmust. Taolisi konverbitarindeid ühendab alistava lausega semantiliselt vaid aja ja koha ühtsus, nagu näites 13. (Erelt 2014: 216)

- (13) Aeg-ajalt vaatab abiline oma bloknooti, *hoides pliiatsit mõnel kassaraamatus kirjutatud arvul*. ~ ... ja hoiab *pliiatsit mõnel kassaraamatus kirjutatud arvul* / *kusjuures ta hoiab pliiatsit mõnel kassaraamatus kirjutatud arvul*.

Enamasti on alistava lausega tähistatud sündmuse kaassündmust väljendavad konverbitarindid asendatavad rindlause osalausega (EKG II: 1993).

Kaasneva sündmuse kõrval võib konverbitarind väljendada ka alistava lausega kaasnevat, kuid sealjuures sellele vastanduvat sündmust (näide 14), sellistes lausetes võib esineda vastandusmarker *aga*. (Erelt 2014: 216)

- (14) Ta võitis kaks esimest setti, *kaotades (aga) neli järgmist*. ~ ... kuid *kaotas neli järgmist*.

Tarindid, mis alistuvad alistavale lausele nii vormilt kui ka sisult võivad kanda järgmisi adverbiaalseid tähendusi:

- viis või vahend – Viisitõlgendus on kõige ilmsem konverbide puhul, mis kuuluvad põhiverbiga samasse tähendusrühma (nt liikumisverbid: *käib longates*, kõneverbid: *räägib kogeledes*), nagu näites 15, muudel juhtudel on keerulisem vahet teha viisi ja kaassündmuse vahel, nagu näites 16, kus *marsilaulu vilistades* võib sisuliselt pidada viisiks, kuidas poisid laagrist lahkusid, kuid välistatud pole ka tõlgendus, et vilistamise näol on tegemist vahendiga. Vahenditähenduses on

põhipredikaadiga tähistatu konverbiga väljendatud tegevuse tulemuseks (*sulab kuumutades*), mida ilmestab näide 17. Erelti sõnul on tüüpiline viisi- ja vahendimäärus primaarselt lihtlause liige ja seda ei saa harilikult kõrvallausega asendada. Kuigi viimane väide on vaieldav, kuna sageli on parafraseesimisvõimalus siiski olemas, nagu näite 15 juures ... hüüdis Bilbo *külmast kokutades ~ ja kokutas sealjuures külma tõttu*.

(15) „Õnn .. õnn kaasa!“ hüüdis Bilbo *külmast kokutades*.

(16) *Marsilaulu vilistades* lahkusid poisid laagrist.

(17) Jaapanlased loodavad *süües* võõrapärasest kalaliigist vabaneda. ~ Jaapanlased loodavad *söömisega ~ söömise abil / teel* võõrapärasest kalaliigist vabaneda.

- aeg – sellised tarindid on asendatavad ajalausega, nagu näites 18

(18) *Tallinnast väljudes* olid Eestis puud alles pungades, *Riiale lähenedes* nägin rohetavaid metsi. ~ *Kui ma Tallinnast väljusin*, olid Eestis puud alles pungades, *kui ma Riiale lähenesin*, nägin rohetavaid metsi.

- põhjus – tarindid on asendatavad põhjuslausega, näiteks

(19) *Pahandust kartes* lahkusid poisid laagrist. ~ *Et poisid kartsid pahandust*, siis lahkusid nad laagrist.

- otstarve – tarindid, kus *des*-vormis on soovi või kavatsust väljendav verb, mis seostub põhitegevust väljendava *da*-infiniitse verbiga. Tarindid on asendatavad otstarbelausega. (Erelt 2014: 218) *des*-tarindi otstarvet väljendava funktsiooni kohta märgib Simmul, et see seostub alistava sündmusega nagu selle sisse või juurde kuuluv eesmärk ning konkretiseerib nõnda alistava tegevuse mõtet ja taotlust, nagu näites 20, kus *des*-tarind väljendab, et ringikäimine toimub vääriliste otsimise sihiga (Simmul 2015: 68)

(20) Sest se Tarkus **käib** ümberkaudo otsides neid, kes temma wäärt on (VAKK, 1739: Trk)

- mööndus – mööndus on üks väheseid erandeid, mida saab konverbitarindis markerida möönvate partiklitega, sellised tarindid on asendatavad mööndlausega (näide 21)

(21) Meie, *kuuldes paremini kui kurt Beethoven*, kuuleme ometi tuhat korda vähem. ~ *Meie, ehkki / kuigi kuuleme paremini kui kurt Beethoven ...*

- tingimus – Tarindid on asendatavad tingimuslausega (näide 22)

- (22) *Tõmmates kõik külma loogika ja karmi järjekindluse liistule, teeme vägivalda inimese tundeelule. ~ Kui tõmbame kõik külma loogika ja karmi järjekindluse liistule, (siis) teeme ...* (Erelt 2014: 215–219)

Lisaks võib Uuspõllu (1966: 107) käsitluse põhjal *des*-tarind kanda tagajärje tähendust, nagu näites 23, kus püsti hüppamise tõttu õled sahisid.

- (23) Kõik hüppasid korraga *õlgedes sahisedes* püsti ~ Kõik hüppasid korraga püsti, *nii et õled sahisid*.

Nagu tingimuslausegi, nii võib ka *des*-tarindiga väljendatud tingimus esineda konversatsioonilise tingimusena. Sellisel puhul ei sõltu tarindis esitatud tingimuste täitmisest otseselt pealausega väljendatu täitumine, tingimuse esitamine tarindis on vajalik selleks, et muuta pealausega väljendatu suhtlussituatsioonis relevantseks või kommenteerida alistava lause sõnakasutust (näide 24) (Plado 2008: 133). Siinse töö materjalist võib konversatsioonilise tingimuse ilmetamiseks tuua näite 25, kus sisuliselt ei sõltu varasematele töödele tuginemisest see, kas naiste tööga rahulolu tõuseb või ei, selle tingib hoopis lugupeetav töö, küll aga lisab tarindis väljendatu pealausega öeldule kaalu.

- (24) Olin kroonuikka jõudes pikk Märjamaa poiss, eesnimeks Siimon, talukoha järgi Peeter – nõnda must Siimon Peetrus saigi, kui see sind huvitab. (ILU1990\ilu0600)
- (25) *Samuti tõstab varasematele uurimustele tuginedes* naistel tööga rahulolu see, kui töö on lugupeetav. (TEA)

2.3. *des*-vormi grammatiseerumine ja leksikaliseerumine

Nagu siinse töö alapeatükis 1.2.2 öeldud, võivad konverbid sageli leksikaliseeruda adverbideks ning grammatiseeruda adpositsioonideks või konjunktsioonideks. Taoline tendents on märgatav ka eesti keeles, kus on võrdlemisi selgelt kinnistunud sellised *des*-vormid nagu *alates* ja *võrreldes*. *des*-tarindite kaassõnastumise üks esmaseid arenguid on Uuspõllu (2001) sõnul subjektseose ehk agenttiivsuse kadu. Seejuures aitab seose olemasolu või puudumist esile tuua parafraaskõrvallause võimalikkus (Uuspõld 2001: 309). Isikulise põhilause puhul väljendab kõrvallause subjekt tarindi seost põhilause tegevussubjektiga, nagu näites 26.

- (26) *Süües* kartuleid ~ Kuna ta sõi palju kartuleid, hakkas ta kaalus juurde võtma.

Umbisikulise või üldisikulise põhilause juures on ka parafraaskõrvallause umb- või üldisikuline, s.t implitsiitne „isikulisuse“ seos on ka siin tarindi ja põhilause vahel olemas (näited 27 ja 28).

(27) **Süües** palju kartuleid ~ Kui süüakse palju kartuleid, hakatakse kiiresti kaalus juurde võtma.

(28) **Süües** palju kartuleid ~ Kui süüa palju kartuleid, võib kiiresti kaalus juurde võtta.

Sarnane seos puudub aga näidetes 29 ja 30

(29) **Alates** oktoobrikuust kehtib uus sõiduplaan.

(30) **Võrreldes** Tallinnaga on Tartu turvalisem linn.

Sõnavormi *alates* kaassõnastumine paistab kõige enam silma juhtudel, kus see on seestütlevaga seostuva postpositsiooni *peale* sünonüümiks (*homsest peale* ~ *homsest alates*, *alates homsest*), väljendades ajalist algust. Kaassõna *alates* võib osutada alguspunktile ka kelle või mille tahes mõttelisel reastamisel (näide 31).

(31) Pühapäeval oli Räime tee juba Kakumäe teeristist *alates* parkivaid autosid täis.

Samuti on *alates* reksioonivõimalused võrreldes lähteverbi omadega ahenenud, piirdudes üksnes seestütlevaga, *algama* võimaldab aga ka kaasaütlevas ja osastavas käändes laiendit. (Uuspõld 2001: 310–311)

Võrdlema tegevustähendus on tuhmunud ja verbi reksioon on taandunud ainult ühele – kaasaütlevalisele laiendile (näide 32 ja 33).

(32) **Võrreldes** Mardiga on Mihkel andekam.

(33) **Võrreldes** Tallinnaga on Tartu turvalisem.

Lähteverbi reksioonivõimalused peegeldavad aga situatsiooni, kus keegi võrdleb kedagi või midagi kellegi või millegagi või võrreldakse kaht või enamat objekti omavahel. (Uuspõld 2001: 312) Võttes arvesse Uuspõllu lähenemist, võib väita, et grammatiseerumise märgiks on parafraasi võimaluse puudumine ja kahanenud reksioonivõimalus, mis ilmnevad nii sõnavormi *alates* kui ka *võrreldes* puhul.

Eesti keeles on leksikaliseerunud ka ajaadverb *elades*. Aja jooksul on toimunud mitmemorfeemse sõnavormi tähenduslik iseseisvumine. Kui 17. sajandi alguses esines Georg Mülleri tekstides *elades* veel selgelt konverbile omases grammatilises tähenduses, väljendades alistavas lauses väljendatud tegevusega samaaegset tegevust (näide 34), siis juba 17. sajandi keskpaigast leidub tekstinäiteid, kus on nähtav juba teatav tähendusnihe

ja elades vorm märgib ajalises tähenduses eitust 'mitte kunagi, iialgi' (näide 35), kusjuures H. Stahli tekstides on eelnimetatud tähendus kolm korda sagedasem kui neutraalne verbivormi tähendus. Seega on leksikaliseerumise tulemusena verbi paradigmasse kuuluvast regulaarselt moodustuvast *des*-vormist tekkinud liigendamatu üksus – aja-adverb, mis täistähendusliku sõnana täiendab leksikoni. (Habicht 2006: 167–168)

(34) ... peab igka ay/:all meddy/: mællestus Ramat ollema, eth mey/:e hend eddespeiti keicke meddy/: *ellades*, se Pattu eddes piddame hoidma. (Müller 1600–1606: 30/8)

(35) Kus nemmat kahs keick sünnust hend pahandawat/ tahan minna doch *ellades* hend pahandama. (Stahl 1638: 210)

Lisaks eelnimetatud vormidele *alates*, *võrreldes* ja *elades*, on kirjakeele seletussõnaraamatu järgi grammatiseerunud ka sõna *kestes*, mis on märgitud postpositsioonina (EKSS). Samuti võib vähemalt kaassõnastuvaks pidada sõna *arvates*, kuigi EKSS-is vastavat märget pole. Kaassõnastumisele viitab aga selle küllaltki sage esinemine (Keeleveebi korpuse päringust üle 3000 vaste 49 000 seast) ning vähenenud reksioonivõimalused: käesoleva töö algse materjali hulgas oli 36 sõna *arvates* sisaldavat lauset, eranditult kõik esinesid koos genitiivse peasõnaga (näited 36 ja 37).

(36) Kolmekilone Pilistvere meteoriit maksab ekspert Fabricius Buchwaldi *arvates* poolteist miljonit krooni. (AJA 2001)

(37) Heade ideedega on Paadami *arvates* nii, et neidki võiks alati rohkem olla. (AJA 2002)

2.4. *des*-konstruktsiooni sõnajärg

Eesti keele *des*-konstruktsiooni sõnajärge ei ole kuigi palju käsitletud ning peamiselt on huvi tuntud *des*-vormi asetsemise osas tarindi sees, vähem aga tarindi asukoha vastu lauses. Küll on aga keeleuuendajad juba 20. sajandi algul *des*-vormi asukohale tähelepanu pööranud. Aaviku soovitusel oli tarvitada *des*-vormi lühendi algul, kuna see lisab lausele selgust ja plastilisust (Aavik 1912: 367).

Rohkem on uuritud soome keele konverbe, mille kohta on Valijärvi (1997: 49) väitnud, et konverbide paigutuses võib näha mõningaid selgeid tendentse. Üks neist on, et konverbid esinevad pealauses tunduvalt sagedamini kui kõrvallauses. Sellist suunda peab Valijärvi ka loomulikuks, kuna konverbi sisaldavad lauseosad võivad olla rasked ja

ise lausesarnased. Soome keeles kalduvad viisi, vahendi, otstarbe, tulemuse ja tuleviku tähendust kandvad konverbid paiknema öeldise järel. Konverbid, mis väljendavad pea-lause sündmusele või olukorrale eelnevat sündmust või olukorda, ja mingis ulatuses ka põhjust ja seisundit väljendavad konverbid, aga eelnevad predikaadile või pigem alista-vale lausele. (Valijärvi 2007: 49)

2.4.1. *des*-vormi asend tarindi sees

1920. ja 1930. aastatel muutus Aaviku töö tulemusena *des*-vormi eesasend kirjanduses domineerivaks (Rommel 1963: 291), kuid Rommeli 1963. aastal ilmunud eesti keele sõnajärge puudutava uurimuse põhjal võis täheldada, et lauselühendi *des*-vorm oli hakanud nihkuma pigem lühendi lõppu. Taolist asetust peab Rommel eesti keeles ka loomulikumaks. Tema sõnul pidurdab eesasend lause hoogu ja sunnib lause keskel pidama pausi, lõppasendi puhul aga seda ei juhtu. Võrdluseks toob Rommel välja järgmised näited:

(38) **Sammudes** metsast aeglaselt kodu poole, mõlgutas ta rahulikke mõtteid.

(39) Metsast aeglaselt kodu poole **sammudes** mõlgutas ta rahulikke mõtteid.
(Rommel 1963: 293)

Samuti väidab Rommel, et *des*-lauselühendi verb asub normaalselt lühendi lõpus, mida võib ette tulla ka väga pika lauselühendi puhul, nt

(40) „Säälsamas, säälsamas Ruusnas,“ seletas pukis istuv kutsar oma vihmamärga pead kaugele taha varjulise katte all istuva kirikhärra poole **keerates**.

Juhul kui lauselühend sisaldab tegijat märkivat sõna, seisab verb kindlalt lühendi lõpus või tegijat märkiva sõna järel (*päikese kõrgemale tõustes*, harvem *päikese tõustes kõrgemale*). (Rommel 1963: 294)

des-vorm võib lühendis esineda ka eesasendis, kui lühend väljendab lõpetatud tegevust või põhjust, esimesel juhul on lühendis enamasti täissihitis, teisel juhul on aga tegemist nn kausaalse *des*-lühendiga, nt

(41) Pani ainult lehe käest ja võttis klaasid ninalt, **peites** need hoolega toosi.

(42) Vesi tundus alles jahedavõitu, kuid ujumiseks kõlbas ta Villule väga hästi, **tuues** kehasse mingisugust ootamata rõõmu.

Kuid siinjuures toob Rommel välja ka, et teoses „Eesti rahvanaljandid“ (1957) esinenud ümmarguselt viiekümnest *des*-lauselühendist vaid ühes asetses *des*-vorm lühendi algul. (Rommel 1963: 295) Viimati esitatud väide toetab Rommeli arvamust, et

eesti keelele on loomulikum *des*-vormi asetsemine lühendi lõpus.

des-vorm paigutatakse *des*-tarindi algusse ka juhul, kui seda sunnib tegema kõrvallause, võrdlus, koondlause korduvad liikmed, infinitiiv, *vat*-lauselühendi verb või oma põhisõna järel asetsev täiend. Nt

- (43) Tenti silmad võtsid üskõikse ilme, **muutudes** hoopis laiaks nagu suured läätseterad. (Remmel 1963: 295)

des-vormi võib lause algusse paigutada ka lause rütmi ja väljenduse varieerimise huvides, kuid põhiasendiks võib *des*-vormil pidada siiski lõppasendit (Remmel 1963: 296).

2.4.2. *des*-tarindi asetsemine alistava lause suhtes

des-tarindi asetsemise kohta alistava lause osas on võrreldes *des*-vormi asendiga tarindi sees kirjutatud veelgi vähem. Remmel ütleb *des*-tarindi asendi kohta pealause suhtes vaid nii palju, et lauselühend võib asuda nii põhilause ees, sees (harvemini) kui ka järel (näited 44–47). Täiendi ja selle põhisõna vahele lauselühend nagu ka kõrvallause ei asetetu. Täiendiline lauselühend asub tavaliselt oma põhisõna ees, kuid sageli võib paikneda ka selle järel. (Remmel 1963: 292)

- (44) Ning **lugedes** seda hääletult kaasa, Priidust silpigi maha jäämata või ette tõttamata, tahtis ta sellega oma üleaedsele olla nagu toeks ...
- (45) Veduri suits, **langedes** kas lagedamale või raudteeäärsetesse metsasaludesse, sulas kõikjal ühesuguse nobedusega udukoonaldesse.
- (46) Suur kaljukotkas vajub vaevalt tiibu **liigutades** kuristiku poole.
- (47) Nad ... vaidlesid lemmikautorite üle, **kaitstes** ühtesid ja maha **tehes** teisi.

Vana kirjakeele *des*-tarindite põhjal on Simmul (2015: 34–69) leidnud, et ajafunktsiooni täitvate *des*-tarindite tavaliseks positsiooniks on koht alistava verbi ees, kaasnemis- ja selgitusfunktsiooniga tarindid kalduvad esinema alistava verbi järel ning et kõige ühtlasema jaotusega paistab silma viisitähendust kandev tarind.

3. Materjal ja meetod

Oma analüüsis osas keskendun vaid *des*-vormi sisaldavatele tarinditele, jättes kõrvale teised konverbitarindid. Analüüsi tarbeks vajalik materjal on kogutud sõnastikuportaali Keeleveeb (<http://www.keeleveeb.ee/>) tasakaalustatud korpusest. Ühtekokku leidsin korpusest enam kui 49000 *des*-tarindiga lauset. Saamaks *des*-konstruktsiooni sõnajärje kohta võimalikult laiahaardelist ülevaadet, võtsin materjali hulka nii ajakirjandus-, ilukirjandus- ja teadustekstidest pärit laused, igast žanrist 200, kokku 600 lauset. Kuna soov on uurida tänapäevase kirjutatud keele kasutust, siis jäid valimisse aastail 2000–2007 ilmunud ajakirjandustekstidest pärit laused (uuemat materjali kahjuks korpuses ei leidu).

Valimi koostamiseks kasutasin süstemaatilist juhuvalimit. Korpuses leiduvatest *des*-vormi sisaldavatest lausetest, mis vastavad valikukriteeriumitele (ajakirjanduses mitte varasem materjal kui aastal 2000 ilmunud), on valimisse võetud iga neljakümnes lause. Kuna otsingusüsteem ei tee vahet *des*-vormil ja teistesse sõnaliikidesse kuuluvate sõnade vormidel, mis on mõne *des*-vormiga homonüümsed (nagu näites 48, kus *viies* märgib hoopis arvsõna), on taolisi vorme sisaldavad laused käsitsi uuritava materjali hulgast eemaldatud. Kuna minu eesmärgiks oli uurida produktiivselt moodustatud *des*-tarindeid, siis jätsin materjalist välja ka laused, mis sisaldasid juba selgelt kaassõnastunud vorme, nagu *alates* (näide 49) ja *arvates* (näide 50), ning mida ei saa enam parafraseerida.

Sisse jätsin aga *võrreldes* vormi sisaldavad laused, mis võivad esineda nii täielikult kui ka osaliselt grammatiseerununa, misjuhul esineb *võrreldes* vaid kaasaütlevaga, samuti võib *võrreldes* olla täiesti grammatiseerumata: esineb koos osastava ja kaasaütlevaga (*võrreldes Tartut ja Tallinnat* / *võrreldes Tartut Tallinnaga*) ning parafraseerimine on võimalik (näide 51). Pikemalt on *võrreldes* grammatiseerumisest juttu siinse töö alapeatükis 2.5.

- (48) Radiolinja pakub suunakoodi muutmise teenust **viies** oma esinduses Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Narvas. (AJA 2000)
- (49) TV1 alustab täna **alates** kella 13 uuesti programmi edastamist, esialgu saab seda näha üksnes Tallinnas, Kuressaares ning Keilas kaabeltelevisiõrgu

vahendusel, teatas telejaam. (AJA 2001)

(50) Tema **arvates** põhjustasid õnnetuse halvad teeolud. (AJA 2005)

(51) Nagu Andreas Habitus selgitas, pidas ta Eestit Tadžikistaniga **võrreldes** silmas ainult nende kahe maa ühist ajaloolist saatust, mitte hetke poliitilist olukorda. (ILU)

Laused, mis sisaldasid kaht või enam *des*-vormi, jagasin mitmeks osaks ning analüüsisin neid eraldi lausetena.

Lausete analüüsimisel märgendasin järgmised tegurid:

- tarindi asend alistava lause suhtes – märkisin ära, kas tarind asus alistava lause ees, keskel või järel;
- *des*-vormi asend tarindi sees – jaotasin laused selle alusel, kas *des*-vorm asus tarindi alguses, keskel või lõpus;
- grammatiseerumis-/leksikaliseerumisaste – jagasin tarindid kolme kategooriasse: kinnistumata, osaliselt kinnistunud ja täiesti kinnistunud. Täiesti kinnistunuks määrasin laused, mille puhul polnud enam võimalik *des*-tarindit parafraaskõrvallausega asendada;
- tarindi raskus – raskuse e tarindi pikkuse märkisin tarindis sisalduvate sõnade arvuna; jagasin nelja gruppi: lühike – 1–3 sõna, keskmine – 4–6 sõna, pikk – 7–9 sõna; väga pikk – 10 ja rohkem sõnu;
- alistava lause raskus – raskuse e alistava lause pikkuse märkisin samuti lauses sisalduvate sõnade arvuna ja neljases jaotuses: lühike põhilause – 1–5 sõna, keskmise pikkusega põhilause – 6–10 sõna, pikk põhilause – 11–15 sõna, väga pikk põhilause – 16 ja rohkem sõnu. Kuna osa lauseid olid väga pikad ja oleks seetõttu võib-olla uurimuse tulemusi mõjutama hakanud, arvestasin vaid otseselt tarindiga seotud lauseosi;
- eitus alistavas lauses;
- tarindi tähendus – analüüsisin, millist funktsiooni tarind alistava lause suhtes kannab, sealjuures lähtusin Erelti toodud tähenduste liigitusest, lisaks märkisin ka ära, kui oli tegemist konversatsioonilise tingimuslausega, et näha, kas need käituvad mingil viisil erinevalt;

- alistava lause ajavorm;
- tarindi ajaseos alistava lausega – määrasin, kas tarindiga väljendatud sündmus oli alistava lausega samaaegne, sellele eelnev või järgnev;
- tarindi tegevussubjekt – märkisin, kas tarindi tegevussubjekt oli implitsiitne või eksplitsiitne;
- žanr – märkisin, mis žanrist oli lause pärit: kas ilukirjandusest (ILU), ajakirjandusest (AJA) või teaduskirjandusest (TEA).

Bakalaureusetöö hüpoteesid, mille paikapidavuse osas analüüsi käigus vastust otsin, on järgmised:

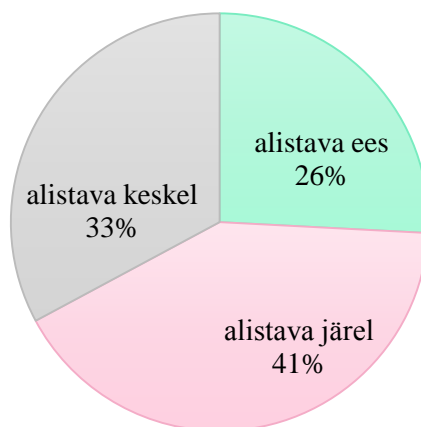
- enamjaolt asetub *des*-tarind alistava lause järele (nagu on väitnud Remmel);
- täienduse ja järelduse funktsiooni täitvad *des*-tarindid esinevad pigem alistava lause järel, kuna taolist tähendust kandvate tarindite ülesandeks on eelnevalt esitatud informatsioonile midagi lisada;
- pikemad tarindid paiknevad rohkem oma alistava lauseosa järel, kuna üldine tendents on, et raskem lauseosa paigutatakse pigem lause lõppu kui algusesse;
- ajafunktsiooni täitvad *des*-tarindid asetsevad enamjaolt alistava lause ees;
- pikkade tarindite puhul asetseb *des*-vorm pigem tarindi alguses, sest nii saab vastuvõtjale rutem selgeks tarindi staatus lauses ning seega on tarindialgulise verbivormiga *des*-konstruktsiooni kergem protsessida.

4. *des*-tarindi asend alistava lause suhtes

Materjalist selgub, et enamjaolt asetseb *des*-tarind oma alistava lauseosa järel, 600 lausest 247 korral, moodustades kogu materjalist 41%. Tarind esineb alistava lause keskel 198 korral ehk 33% lausetes. Kõige vähem (155 korral ehk 26% ulatuses) paikneb tarind alistava lause ees (vt joonis 1 ja tabel 2).

Tabel 2. *des*-tarindi asend alistava lauseosa suhtes

TARINDI ASEND	ALISTAVA EES		ALISTAVA KESKEL		ALISTAVA JÄREL	
Tarindite arv	155	26%	198	33%	247	41%

Joonis 1. *des*-tarindi asend alistava lauseosa suhtes

Et enim paistavad tarindi asukohta mõjutavat tarindi määrustähendus lauses ja tarindi pikkus, kirjeldan järgnevates alapeatükkides tarindi paiknemist alistava lauseosa suhtes tarindi tähenduse ning nii alistava lauseosa kui ka tarindi pikkuse kaudu. Määrustähenduse juures käsitlen mitme tähendusvõimalusega tarindeid vaid ühe tähenduse all, eelistatult on selleks kausaalse seosega (põhjus, tingimus, otstarve, mööndus ja tagajärg) tähendus. Samuti vaatlen *des*-tarindi asendi sõltuvust *des*-vormi grammatiseerumis- ja leksikaliseerumisastmest. Ülejäänud tegurid ei paista analüüsi kaudu saadud andmeid arvesse võttes tarindi asukohale märkimisväärt mõju avaldavat, seetõttu jätan need põhjalikumast kirjeldusest välja.

4.1. *des*-tarindi asendi seos tarindi tähendusega

4.1.1. Aega väljendavad tarindid

Tabelist 3 võib näha, et vastupidiselt üldisele tendentsile, kus *des*-tarind asub oma põhilause järel, asetseb siinse töö materjali põhjal aja- ja ka aega ning samaaegselt mingit muud (kaasnevus-, põhjus-, tingimus-, viisi-/vahendi) funktsiooni täitev tarind enamjaolt oma põhilause ees (74 korra ehk 36%), nagu näites 52, või selle keskel (79 korral ehk 38%), näide 53. Tarindi lauselõpulise asendiga lauseid leidis 53 ehk 26% (näide 55). Saadud tulemused kinnitavad ka peatükis 3 püstitatud hüpoteesi, et ajafunktsiooni täitvad *des*-tarindid ei asetse tüüpiliselt lause lõpus vaid pigem alguses.

(52) **Euroopas käies** tuleb kaasmaalaste olemasolu kasuks. (AJA)

(53) Keegi on **hoovist välja sõites** rebinud kaasa ka pool aiapostidest. (AJA)

(54) Pidu jätkus ka kohe **esimesel õhtul Tartusse jõudes**. (AJA)

Tabel 3. Ajafunktsiooni täitva *des*-tarindi paiknemine alistava lause suhtes

TÄHENDUS	ALISTAVA EES	ALISTAVA KESKEL	ALISTAVA JÄREL
Aeg	71	79	50
Aeg/Kaasnev	1	-	3
Aeg/Viis/Vahend	2	-	-

Ajafunktsiooni kandvate tarindite hulgas oli 1–3-sõnalisi tarindeid 125 (59% kõigist ajafunktsiooni täitvatest tarinditest), millest alistava lauseosa keskel paiknes 64, ees 43 ja järel 18. Kui vaadelda üldist lühikeste tarindite paiknemist, millest tuleb täpsemalt juttu alapeatükis 4.2.1, siis kerkib ka ajafunktsiooni puhul esile seaduspära, et lühikesed tarindid paiknevad enamjaolt oma pealause keskel või ees. Seega võib ajatähenduses tarindite sellist paiknemist mõjutada ka tarindi pikkus.

4.1.2. Kaasnevat sündmust väljendavad tarindid

Lauseis, milles *des*-tarind esineb kaasnevus- ja kaasnevas, kuid vastandavas funktsioonis, asetseb tarind valdavas osas alistava lause järel (näide 55), seda lausa 45 korral 49-st ehk 94% ulatuses. Alistava lause ees asus kaasnevusfunktsiooni täitev *des*-tarind vaid 3 korral ja 6% jutudest (näide 56), vt tabel 4. Kaasnevat sündmust väljendavat lausesisese paigutusega tarindeid materjalis ei leidunud.

(55) 1996 käis ta Prantsusmaa pealinnas esimest korda, **pildistades nädal otsa**. (AJA)

(56) **Olles filmitööstuse üks vanemaid partnereid**, esinevad Renault ja tema nn filmiautod 2006. aastal 27 filmis. (AJA)

Tabel 4. Kaasnevusfunktsiooni täitva *des*-tarindi paiknemine alistava lause suhtes

TÄHENDUS	ALISTAVA EES		ALISTAVA JÄREL	
Kaasnev	3	6%	45	94%
Kaasnev (vastanduv)	-		1	

Seega võib väita, et kaasnevust väljendavale *des*-tarindile on omane paikneda lause lõpus. Kaasnevusfunktsioonis esineva tarindi taolist paiknemist võiks põhjendada sellega, et selliste tarindite ülesandeks on midagi eelnevalt öeldule lisada, sealjuures seda põhjendamata. Semantilisel ühendab selliseid *des*-tarindeid alistava lausega vaid aja ja koha ühtsus (Erelt 2014: 216).

4.1.3. Tingimust väljendavad tarindid

Tingimusfunktsiooni täitev *des*-tarind paikneb alistava lause ees 46 korral ehk 48% ulatuses (näide 57), lause keskel aga 39 korral ja 40% juhtudest (näide 58). Lauselõpulisi tingimusena esinevaid tarindeid leidub vaid 13 lauses ehk 12% kordadest (näide 59), vt tabel 5.

(57) **Aastatagusega kõrvutades** vähenes töötute arv tööturuameti teatel aga koguni 21, 4%. (AJA)

(58) Aga Põhjala on kahe jalaga maas, teab, et ma ei pruugi **Pertelsoni üks kord võites** temast parem olla. (AJA)

(59) President Rüütel näitab aasta esimesel poolel üles aktiivsust ja uuendusmeelsust, kuid kummalisel kombel paistab ta jääma isolatsiooni, **võrreldes ühiskonna põhisuundumustega**. (AJA)

Tingimust väljendavate *des*-tarindite pigem alistava lause ees ja keskel paiknemine näib olevat seletatav sellega, et tingimuse esitamine taolises asetuses on sisuliselt loomulikus järgnevuses: juhul kui teha nii, juhtub nii. Tingimuslause lausealgulisele asendile on viidanud ka Comrie (1986: 84–86), kelle sõnul paigutatakse tingimuslause

pealause ette kahel põhjusel: esiteks seetõttu, et maailma keeltes on tavaline markeerida just tingimuslauset, ning teiseks välistab taoline paigutus võimaluse, et pealausega esitatut tõlgendataks kui fakti. Comrie väide käib küll tingimuslause kohta, kuid on laiendatav ka tingimuslikule *des*-tarindile, kuna nii tingimuslause kui ka -tarind täidavad lauses sama ülesannet.

Eraldi kategooria tingimusfunktsioonis esinevate *des*-tarindite seas moodustavad tarindid, mis käituvad lauses konversatsioonilise tingimusena (siinses töös pikemalt alapeatükis 2.3, näide 60). Kuigi taolisi lauseid ei ole materjali hulgas väga palju (kokku 31), näib, et paiknemine pealause suhtes on sarnane traditsiooniliste laiendi tähendust kandvate tarinditega: konversatsioonilise tingimusena esinevad tarindid asuvad enamjaolt alistava lause ees või keskel (vastavalt 13 korral ehk 42% ning 17 korral ehk 55%), kuigi tendents on siin pigem paiknemisele alistava lause keskel. Kuna materjali hulgas leidub selliseid lauseid kokku vaid 31, ei saa siinse materjali põhjal kindlalt väita, et konversatsioonilise tingimuse funktsioonis esinevad *des*-tarindid käituksid mingil moel tavalistest tingimust väljendavast *des*-tarindist erinevalt – lausete hulk on selleks liialt väike.

- (60) Uuringust selgub, et **kasutades ELis kokku lepitud suhtelist vaesuspiiri (60% keskmisest tulust)**, on 65aastaste ja vanemate isikute suhteline vaesusrisk Eestis 13 protsenti. (AJA)

Tabel 5. Tingimusfunktsiooni täitva *des*-tarindi paiknemine alistava lause suhtes

TÄHENDUS	ALISTAVA EES		ALISTAVA KESKEL		ALISTAVA JÄREL	
Tingimus	30	49%	21	39%	10	12%
Tingimus/Aeg	3		1		-	
Konversatsiooniline tingimus	13	42%	17	55%	1	3%
KOKKU	46	48%	39	41%	11	11%

4.1.4. Täpsustust/selgitust väljendavad tarindid

Täpsustuse või selgituse ja mõnda muud (kaasnevus, põhjus, viis/vahend) funktsiooni täitvad *des*-tarindid esinevad uuritud materjalis suuremas osas alistava lause järel (näide 61) ehk 59 korral 62-st ehk 95% juhtudest. Alistava lause keskel asub tarind 3 korral ja 5% ulatuses (näide 62) ning alistava lause ees mitte kordagi.

- (61) Selline lähenemine võimaldab loobuda R. Franki osundatud tehisoludele mõtlemise nõudest ja lugeda tahtluse esinemiseks piisavaks tundeelamused, mis on tähelepanematutena või tähelepanduina teadlikkuse tagaplaanil, **olles niisiis alateadlikud laiemas tähenduses**. (TEA)
- (62) Näiteks Lindenberg ja Devarajan (1993) jõudsid oma töös **kasutades 93 arenguriigi andmeid aastatest 1973-1988** järeldusele, et demokraatia on majanduskasvu soodustav tegur. (TEA)

Täpsustuse ja selgituse rollis esinevate *des*-tarindite sage lauselõpuline asend on igati loogiline, kui arvestada seda, et taoliste tarindite ülesanne ongi täpsustades või selgitades lisada infot juba esitatud informatsioonile või mõttele, nagu võib näha näidetes 61 ja 62.

Tabel 6. Täpsustuse/selgituse tähenduses esineva *des*-tarindi paiknemine alistava lause suhtes

TÄHENDUS	ALISTAVA JÄREL	ALISTAVA KESKEL
Täpsustus/selgitus	56	3
Täpsustus/selgitus/kaasnev	2	-
Täpsustus/selgitus / viis/vahend	1	-

4.1.5 Viisi ja/või vahendit väljendavad tarindid

Nagu oli eelpool Ereltile (2014) viidates öeldud, ei ole viisi ja vahendi tähendusel alati lihtne või isegi võimalik vahet teha, seetõttu märgin ka oma analüüsis need üheks funktsiooniks. Tabelist 7 selgub, et viisi/vahendi ning lisaks aja ja seisundi tähenduses esinevad *des*-tarindid asetsevad suuremas osas alistava lause keskel (71 korral ehk 48% ulatuses, näide 63) ja järel (55 korral ja 37% juhtudest, näide 64). Väiksema osa moodustasid laused, kus tarind asus alistava lause ees (22 korral ehk 15% juhtudest, näide 65).

- (63) Ta ronis hobuse seljast maha ja asus **looma ratsmeidpidi talutades** endale mõõgaga teed tegema. (ILU)
- (64) Saadud andmete alusel arvutati mulla mahuline veesisaldus (W0%) ja veevaru, **kasutades üldlevinud valemeid**. (TEA)
- (65) **Hinge tagasi hoides** ootasid nad, millal sammud lahkuvad, Mariti sõrm Ivo huulte surutud. (ILU)

Helen Plado (2015) on suulise murdematerjali põhjal maininud, et viisikonverbe

(mis on enamjaolt ühesõnalised üksused) kasutatakse viisiadverbide sarnaselt (näide 66). Sellest tulenevalt võib viisi ja vahendit väljendavate tarindite peamiselt lausekeskset asendit pidada üsna loomulikuks.

- (66) Anna oli **naeratades** lisanud — muidugi, mõned lähedased suhted välja arvata! (ILU)

Tabel 7. Viisi ja vahendi tähendust kandvate *des*-tarindite paiknemine alistava lause suhtes

TÄHENDUS	ALISTAVA EES		ALISTAVA KESKEL		ALISTAVA JÄREL	
Viis/vahend	21	15%	69	48%	51	37%
Viis/vahend/Aeg	1		2		3	
Viis/vahend/Seisund	-		-		1	

4.1.6. Muid tähendusi väljendavad tarindid

Materjali hulgast tõusevad esile tähendused (mööndus, otstarve, põhjus, seisund, tagajärg), mida kannavad tarindid võrreldes muude tähendustega üsna harva, vt tabel 8. Seetõttu on raske nende põhjal teha tõsisema kaaluga järeldusi. Siiski võib märgata tendentsi, et põhjus- ja eriti tagajärjetähendust kandvad *des*-tarindid kalduvad esinema oma põhilause järel (näide 67 ja 68).

- (67) Iga töö sisaldab ühel või teisel moel ning mahus teenindustegevusi, **olles oma olemuselt suunatud teiste inimeste, aga ka kogu ühiskonna vajaduste, ootuste ja soovide rahuldamisele.** (TEA)
- (68) Järjekordse etapivõidu võttis Rain Koch Jakoch Racingust, **kindlustades sellega endale ka meistritiitli.** (AJA)

Tabel 8. Muud tähendust kandvad tarindid

TÄHENDUS	ALISTAVA EES	ALISTAVA KESKEL	ALISTAVA JÄREL	KOKKU
Põhjus	5	3	7	15
Põhjus; Aeg	-	1	1	2
Tagajärg	1	1	6	8
Mööndus	1	-	4	5
Otstarve	1	-	2	3
Põhjus; Täpsustus/ selgitus	-	-	1	1
Seisund	-	-	1	1

4.2. *des*-tarindi asendi seos tarindi pikkusega

Analüüsi põhjal võib väita, et mida pikem on tarind, seda kindlamalt seisab see alistava lauseosa järel, st ka, et mida pikem on tarind, seda harvem paikneb see alistava lause keskel (vt tabel 9). Kõige suurema varieeruvusega on lühikesed 1–3-sõnalised tarindid, millest 156 (52%) asetseb alistava lauseosa keskel, 87 (29%) enne alistavat lauseosa ja 59 (19%) järel. Pikemad kui neljasõnalised tarindid paiknevad enamasti alistava lauseosa järel.

Tabel 9. *des*-tarindi asend alistava lauseosa suhtes tarindi pikkuse põhjal

SÕNADE ARV TARINDIS	ALISTAVA EES		ALISTAVA KESKEL		ALISTAVA JÄREL	
1–3	87	29%	156	52%	59	19%
4–6	39	25%	30	19%	86	56%
7–9	21	23%	7	8%	62	69%
10 ja enam	8	15%	4	8%	41	77%
KOKKU	155	26%	197	33%	248	41%

Lühikesed, 1–3-sõnalised tarindid paiknevad 156 lauses ehk 52% ulatuses alistava lauseosa keskel (näide 69), alistava lauseosa ees 87 korral ehk 29% lausetes (näide 70). Kõige vähem leidus lauseid, kus lühike tarind asetus alistava lauseosa järele, selliseid lauseid oli materjali hulgas 59 ehk 19% (näide 71). Kõige sagedamini asetsevad alistava lauseosa keskel ühesõnalised tarindid: 44 ühesõnalisest tarindist 30 juhul ehk 68% ulatuses. Võrdse 6 korral ehk 14% paiknevad ühesõnalised tarindid alistava lauseosa ees ja järel.

- (69) Ta loivas **haigutades** tagumisest toast välja, vaid suur vannilina ümber. (ILU)
- (70) **Turniiri lõppedes** oli ta lõonud korraka kolm suurt kärbest: tulnud Eesti meistriks, võitnud Ehlvesti ja saanud lõpuks suurmeistriks. (AJA)
- (71) "Kui pesema lähed, palun ole ettevaatlik, et sa põrandat üle ei ujuta, " ütles ta, **voodisse pugedes**. (ILU)

Keskmise pikkusega tarindid (4–6 sõna) paiknevad rohkem kui pooltel juhtudel (86 lauset ehk 56%) oma alistava lauseosa järel (näide 72). Alistava lauseosa ees ja järel asetsevaid tarindeid leidub materjali hulgas enam-vähem samaväärselt: eesasendis 39 korral ja 25% ulatuses (näide 73), alistava keskel 30 korral ja 19% (näide 74).

- (72) Tähelepanuväärne on Aafrika ajaloo suhteliselt põhjalik ülevaade **kaasaegsete kooliõpikute peaaegu olematute käsitlustega võrreldes**. (TEA)
- (73) **Õhtul hilja koju jõudes** leian, et tunduvalt väärtuslikum on aega kasutada lapsega mängimiseks või niisama lugemiseks, kui hakata küürima ja asju kokku korjama. (AJA)
- (74) Lükkasin siiski **mingit ebamäära piinlikust tundes** ingliskeelse lepinguvormi Kaukole nina alla. (ILU)

Ka pikad tarindid (7–9 sõna) asetsevad suuremas osas (62 korral ja 69% ulatuses) oma alistava lauseosa järel (näide 75). Alistava lauseosa ees paiknevaid tarindeid leidub 21 ehk 23% (näide 76). Kõige vähem on 7–9-sõnaliste tarindite hulgas neid, mis asuvad alistava lause keskel: 7 lauset ja 8% (näide 77).

- (75) BBC teatel tõusis lennuk teisipäeva hommikul Teheranist õhku, **võttes suuna pealinnast 375 kilomeetrit eemal olevasse Khorramabadi**. (AJA)
- (76) **Vaevalist ja õnnetut krahvi pidevalt tagant õhutades**, kuulis Aidann lõpuks tema loo, niivõrd kui võis joobnu sihitust kõnest aru saada. (ILU)
- (77) Näiteks Lindenberg ja Devarajan (1993) jõudsid oma töös **kasutades 93 arenguriigi andmeid aastatest 1973-1988** järeldusele, et demokraatia on majanduskasvu soodustav tegur. (TEA)

Väga pikad tarindid (10 ja enam sõna), mida analüüsitud materjali seas kokku leidis 53, paiknevad peamiselt (41 korral ja 77% ulatuses) alistava lauseosa järel (näide 78). Alistava lauseosa ees asetsevaid väga pikki tarindeid esineb materjali hulgas 8 korral ehk 15% (näide 79). Alistava lauseosa keskel paiknevaid ülipikad tarindid vaid 4 korral ehk 8% ulatuses (näide 80). Väga pikkade tarindite hulgas esines kõige enam aja ning täpsustuse ja selgituse funktsiooni täitvaid tarindeid: mõlemat esines 14 korral.

- (78) Iirimaa kutsus esmaspäeval Suurbritanniat üles kiiresti Põhja-Iiri omavalitsust taastama, **öeldes, et IRA pakkumine relvade mahapaneku suhtes tuleb ära kasutada**. (AJA)
- (79) **Mõeldes asjadele, mille eest oleme tänulikud, oma väikestele tähetundidele ja kasulikele kogemustele**, saame juurde enesekindlust. (AJA)
- (80) Uuringust selgub, et **kasutades ELis kokku lepitud suhtelist vaesuspiiri (60% keskmisest tulust)**, on 65aastaste ja vanemate isikute suhteline vaesusrisk Eestis 13 protsenti. (AJA)

4.3. *des*-tarindi asendi seos alistava lauseosa pikkusega

Analüüsitulemustest selgub, et tarind paikneb alistava lauseosa järel kindlamalt lühema ja keskmise pikkusega põhilause puhul. Seejuures peab arvestama asjaolu, et just neis gruppides esineb koguarvult kõige rohkem lauseid, kokku 404 ehk 2/3 kogu uuritud materjalist, mistõttu võib arvata, et just 1–5- ja 6–10sõnaliste põhilause juures joonistub selgemalt välja üldine *des*-tarindi paiknemise tendents. Pikemad kui 10-sõnalised põhilaused on üldpilti vaadates harvemad ning seetõttu on raskem nende põhjal midagi kindlat tarindi paiknemise kohta alistava lauseosa osas väita. Siiski on lause hulk piisav, märkamaks tendentsi, et sagedasem on *des*-tarindi lausekeskne ja -lõpuline asend. Ülipikkade põhilause puhul võib tihedamat tarindi lausekeskset esinemist põhjendada sellega, et muidu jääks oluline info tarindist liialt kaugemale (vt näiteid alapeatükist 4.3.4).

Kui vaadelda alistava lause pikkuse seost *des*-tarindi asendiga, siis kuigi varieeruvus on üsna suur, paistab materjali põhjal, et mida pikem on põhilause, seda tihemini paikneb *des*-tarind alistava lause keskel. Samuti võib märgata, et mida pikem on alistav lause, seda harvem esinev tarind põhilause järel. Mõlemad tulemused on üsna ootuspärased, eriti viimane neist, kuna see kattub üldise tendentsiga, et raskem lauseosa asetub lause lõppu.

Tabel 10. *des*-tarindi paiknemise seos alistava lauseosa pikkusega

ALISTAVA LAUSEOSA PIKKUS	ALISTAVA EES		ALISTAVA KESKEL		ALISTAVA JÄREL	
1–5	51	33%	32	21%	71	46%
6–10	62	25%	75	30%	113	45%
11–15	32	24%	54	40%	49	36%
16 ja rohkem	10	16%	36	59%	15	25%
KOKKU	155	26%	197	33%	248	41%

Lühikeste, 1–5-sõnaliste põhilause puhul paikneb *des*-tarind kõige suuremal määral alistava lause järel (71 korral ja 46%, näide 81). Lause algul asub tarind 51 lauses 33% (näide 82), lause keskel aga 32 korral ja 21% lausetest (näide 83). Lausekeskse asendi kõige harvem esinemine on küllaltki loogiline tulemus, kuna

niivõrd lühikese lause keskele pole vajadust tarindit paigutada, kuna ülejäänud info asub lähedal. Kirjeldatud tulemuste põhjal ei saa kindlalt väita, et lühemate lausete puhul esineks *des*-tarind oma põhilause suhtes enamjaolt mingis kindlas positsioonis.

(81) Krehvtikaste tuuakse lauale ja inimene rõõmustab *seda hunnikut hekseldades*. (AJA)

(82) Väljapääsu *märgates* ta rahunes. (ILU)

(83) "Dohtor..." pöördus araablanna *pead tõstes* Romuildi poole. (ILU)

Keskmise pikkusega (6–10 sõna) alistavate lausete juures on samuti peamiseks *des*-tarindi lauselõpuline asend, 113 lauset ehk 45% (näide 84). Alistava lauseosa keskel asub tarind 75 lauses ehk 30% kordadest (näide 85), alistava lauseosa ees aga 62 lauses ehk 25% juhtudest (näide 86). Kuigi protsentide poolest pole keskmise pikkusega põhilauseste kategoorias *des*-tarindi paiknemise osas väga suurt varieeruvust, võib siiski märgata, et suurema tõenäosusega asub tarind alistava lause järel.

(84) Kuidas muuta kirik kaasajal struktuurilt uueks, *säilitades olulisim?* (TEA)

(85) Lükkasin siiski *mingit ebamäärast piinlikkust tundes* ingliskeelse lepinguvormi Kaukole nina alla. (ILU)

(86) *Lõpetades käigul jäätisi ja mahlapurke*, liikusid kõik kolmkümmend üks võidukat viktoriinlast hanereas bussiuukse poole. (ILU)

Alates 11-sõnalistest põhilausestest esineb tarind kõige enam alistava lause keskel (54 korral ja 40%, näide 87); lõpus 49 korral ehk 36% (näide 88) ning alguses 32 lauses ehk 24% juhtudest (näide 89). Nagu ka eelnevate gruppide puhul, ei näi ka 11–15-sõnaliste põhilauseste puhul mingit väga kindlat eelistust tarindi asendi osas väljenduvat. Küll aga võib märgata, et eelistatum on lausekeskne või -lõpuline asend, mitte aga lausealguline.

(87) Venemaa kavatseb arendada tihedaid suhteid Valgevenega, *kujundades sõprust rahvaga, mitte režiimiga* ning soodustada järk-järgulist reformide protsessi. (AJA)

(88) Hetkel suudab programm leida ühese morfoloogilise tõlgenduse 85-90% sõnadest, *tehes seejuures vigu 2% piirimal*. (TEA)

(89) *Seda kuuldes* kisub õps kleidi üles ja pesupüksid maha ning hakkab poisikesele tutvustama oma suguelundite peenmehhaanikat. (ILU)

Alistavates lausetes, mis on pikemad kui 15 sõna, võib märgata, et üsna tugevalt on kinnistunud tarindi lausekeskne asend: 36 lauses ja 59% (näide 90). Lause lõppu asetub tarind 15 korral ehk 25% (näide 91), lause algusesse aga 10 korral ehk 16% juhtudest (92). Saadud tulemuste põhjal võib väita, et ülipikkade põhilause puhul paikneb *des*-tarind kõige suurema tõenäosusega põhilause keskel.

- (90) Seni *sisuliselt põlve otsas tegutsedes* on Tolmoff püsinud maailma edetabelis mitu aastat saja parema seas ning asub praegu 60. kohal. (AJA)
- (91) Vabakirikud, valdavalt ka EKB Liidu kogudused, on sageli mõistnud Piiblit õpetusraamatuna, rohkem või vähem täht-täheliselt järgitava juhistekoguna, *kaldudes eirama Piibli mõistmise juurde kuuluvat hermeneutilist protsessi*. (TEA)
- (92) *Arvestades erinevaid sotsiokultuurilisi situatsioone*, võiks eesti kirjandusajaloo mudelite konstrueerimisel digitaalses keskkonnas produktiivne olla "kirjanduse" mõiste avar tõlgendus – kirjandus kui laiapõhjaline süsteem. (TEA)

4.4. *des*-tarindi asendi seos tarindi grammatiseerumis- ja leksikaliseerumisastmega

Erineva grammatiseerumis- ja leksikaliseerumisastmega tarindite pealause suhtes paiknemise osas ei ilmne analüüsitulemuste põhjal erilisi seaduspärasusi, kuid võib märgata, et kui kinnistumata tarindid esinevad enamasti alistava lauseosa järel, siis osaliselt kinnistunud tarindite puhul on jaotus ühtlasem või isegi suunaga paiknemisele alistava lauseosa ees (vt tabel 11).

Tabel 11. **Tarindi grammatiseerumis- ja leksikaliseerumisastme seos tarindi asendiga**

GRAMMATISEERUMIS- /LEKSIKALISEERUMIS- ASTE	ALISTAVA EES	ALISTAVA KESKEL	ALISTAVA JÄREL
Kinnistunud	-	-	2
Osaliselt kinnistunud	35	31	23
Kinnistumata	120	166	223
KOKKU	155	197	248

Osaliselt kinnistunud tarindite seas kerkivad suurema esinemissagedusega esile tarindid, mis sisaldavad *des*-vorme *võrreldes*, *arvestades* ja *öeldes*. Kuigi arvud on üsna väikesed, võib *arvestades* (näide 93) ja *öeldes*-tarindite (näide 94) puhul näha, et need

esinevad suuremas sagedamini alistava lauseosa ees. Sealjuures osaliselt kinnistunud *öeldes*-tarind ei paikne kordagi alistava lauseosa järel, nagu ka kinnistumata *öeldes*-tarind (kokku 4 korral) ei asetu kordagi alistava lauseosa ette. *Öeldes*-tarindi paiknemine lause alguses ja keskel on põhjendatav asjaoluga, et *öeldes*-tarind esineb lause enamjaolt lauselaiendina. Ka *võrreldes*-tarindi puhul on märgata pigem lausealgulise ja -keskse positsiooni esinemist (näide 95 ja 96), vt ka tabel 12.

- (93) *Arvestades eesti- ja venekeelse elanikkonna osakaalu*, ei ole nii suur eestikeelsete koolide vähendamine koolijuhtidele mõisteta. (AJA)
- (94) *Ausalt öeldes* kuulaksin ma palju parema meelega iseennast, sest sinu argumentidega ei jõua tsivilisatsioon kuigi kaugele, Pucharsky. (ILU)
- (95) *Võrreldes positiivse DIF-iga* on negatiivse DIF-i tingimustes väiksem kuivainesisaldus. (TEA)
- (96) Tarbijahinnaindeks tõusis mais *võrreldes aprilliga* 2,1 protsenti. (AJA)

Tabel 12. Osaliselt kinnistunud tarindite paiknemine alistava lause suhtes

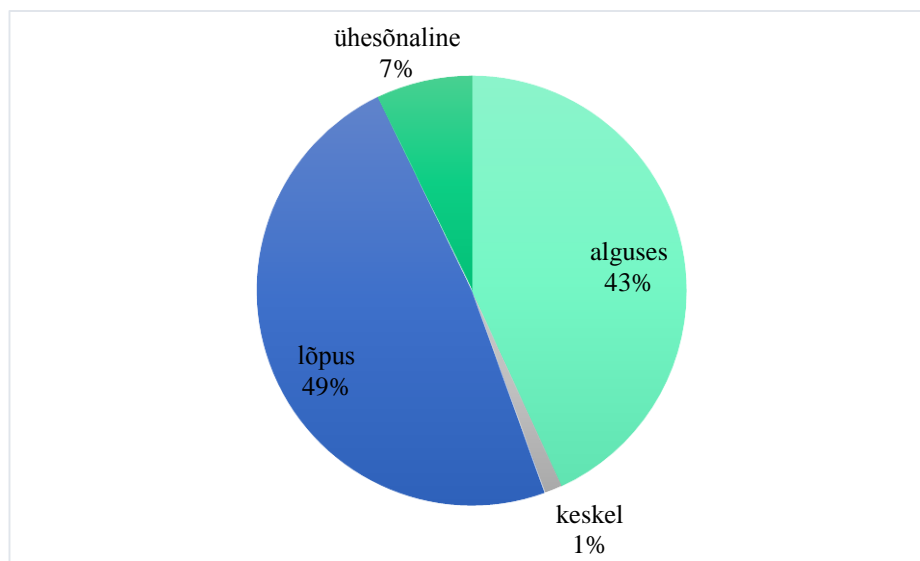
DES-VORM	ALISTAVA EES	ALISTAVA KESKEL	ALISTAVA JÄREL
<i>Võrreldes</i>	17	19	11
<i>Arvestades</i>	7	4	5
<i>Öeldes</i>	6	5	-
KOKKU	30	28	15

5. *des*-vormi asend tarindi sees

Korpuse materjali uurides leiab kinnitust Remmeli (1963) väide, et *des*-vormi põhiasendiks võib pidada lõppasendit: materjali hulgas on kõige sagedasem *des*-vormi asend tarindi lõpus (295 korral ehk 49% lausetes). Siiski ei ole tarindilõpulise asukoha ülekaal kuigi suur: üsna sageli paigutub *des*-vorm ka tarindi algusesse (257 lauses ehk 43%), harvem (44 korral ja 7% lausetes) esineb *des*-vorm ühesõnalisena (*des*-vormi asendit tarindi sees ei ole võimalik määrata). Kõige vähem paikneb *des*-vorm tarindi keskel, sellises positsioonis asub *des*-vorm vaid 4 lauses, moodustades 1% kõikidest uuritud lausetest (vt tabel 13 ja joonis 2). Järgnevalt kirjeldan *des*-vormi paiknemist tarindi sees, võttes aluseks tarindi määrustähenduse. Samuti vaatlen, millist mõju *des*-vormi asukohale tarindis osutab tarindi pikkus ja tarindi paiknemine põhilause suhtes.

Tabel 13. *des*-vormi asend tarindi sees

DES-VORMI ASEND	LAUSETE ARV	
alguses	257	43%
keskel	4	1%
lõpus	295	49%
ühesõnaline	44	7%
KOKKU	600	100%

Joonis 2. *des*-vormi asend tarindi sees

5.1. Tarindi tähenduse seos *des*-vormi asendiga tarindi sees

5.1.1. Aega väljendavad tarindid

Aja- ning aja- ja mingit muud (kaasnev sündmus, viis/vahend) funktsiooni täitvate tarindite peamiseks *des*-vormi asendiks on tarindilõpuline, sellises positsioonis esineb *des*-vorm 144 korral ehk 74% juhtudest (näide 97). 48 korral ehk 25% ulatuses paikneb *des*-vorm ajafunktsiooni kandvais tarindeis tarindi algul (näide 98). Tarindeid, kus *des*-vorm asub tarindi keskel, leidub materjali hulgas vaid 2 (näide 99), moodustades alla 1% juhtudest. Suur tarindilõpulise paiknemise tendents on seletatav sellega, et kõne all olevas kategoorias esineb palju lühikesi (2–3-sõnalisi) tarindeid: kokku 113, millest 103-s paikneb *des*-vorm tarindi lõpus.

(97) *Euroopas käies* tuleb kaasmaalaste olemasolu kasuks. (AJA)

(98) *Töötades riigiametis*, pidas ta üleval nelja magamistoaga väikest majakest ühes umbtänavas Viinis ning kolme vana autot. (AJA)

(99) Mul oli selline ilus juhus 1991. aasta suvel *Hellero poistega Norras käies*, kus mul hakkas silma midagi sellist, mis ka setukestele paistis sobivat. (AJA)

Tabel 14. *des*-vormi paiknemine ajafunktsiooni täitvates tarindites

TÄHENDUS	TARINDI ALGUSES		TARINDI KESKEL		TARINDI LÕPUS	
Aeg	43	25%	2	1%	144	74%
Aeg/Kaasnev	4		-		-	
Aeg/Viis/vahend	1				1	

5.1.2. Kaasnevat sündmust väljendavad tarindid

Kaasnevat ning kaasnevat, kuid vastanduvat sündmust väljendavates tarindites asetub *des*-vorm enamjaolt tarindi algusesse (44 korral ehk 90%, näide 100). Tarindi lõpus paikneb *des*-vorm kaasnevustähendust kandvais tarindeis 5 korral ehk 10% juhtudest (näide 101). Tarindi keskel asuvaid *des*-vorme selles kategoorias ei leidu (vt tabel 15).

(100) Tuli istuda oma kohal turvarihma all, püsida liikumatult kui halvatud mõte, *kuulates lennukimootorite huiet ja viktoriinlaste lõbusat vada*. (ILU)

(101) „Miks sa ei vaheta käiku!“ kärtsus Nikyas *raskelt vedavale autole kaasa tundes*. (ILU)

des-vormi tarindilõpuline paigutus kaasnevat sündmust väljendavate tarindite seas pole üllatav, kui arvestada, et 98% kaasnevusfunktsioonis esinevatest tarinditest paiknevad oma põhilause järel (vt 4.1.2) ning põhilause järel paiknevate tarindite puhul kaldub *des*-vorm esinema vahetult põhilause järel, st tarindi alguses (vt täpsemalt alapeatükk 5.3.3).

Tabel 15. *des*-vormi paiknemine kaasnevustähendust kandvates tarindites

TÄHENDUS	TARINDI ALGUSES		TARINDI LÕPUS	
Kaasnev	43	90%	5	10%
Kaasnev/Vastanduv	1		-	

5.1.3. Tingimust väljendavad tarindid

Tingimustähendust kandvate tarindite puhul asub *des*-vorm 48 korral ehk 50% juhtudest tarindi lõpus (näide 102). Pea sama suures ulatus asub aga *des*-vorm ka tarindi alguses (46 lauses ehk 48%, näide 103). Vaid 2 korral ehk 2% ulatuses asub *des*-vorm tarindi keskel (näide 104), vt ka tabel 16.

(102) *Neid ülikooale liites* langeks TTÜ FEANI INDEX-ist välja. (AJA)

(103) *Suurendades* ratsioonis peensooles seeduva tärglise osatähtsust, saame küll tõsta vere glükoosisisaldust maksa koormust suurendamata, kuid vähendada sellega mikroorganismidele kättesaadava energia hulka. (TEA)

(104) Niisiis võib oletada, et lähte- ja täieliku mudeli kohaselt hakkab riigi rikkuse jõudes 10000 (täieliku mudeli kohaselt juba 7000) ostujõupariteediga korrigeeritud 1995. aasta USA dollarini riigi rikkuse edasise suurenemisega kaasnema väiksem sissetulekute ebavõrdsus, kuid kui samal ajal muutuvad ka teised tegurid, siis ei pruugi sissetulekute ebavõrdsus tegelikult väheneda. (TEA)

Kui aga vaadata lähemalt prototüüpset tingimustähendust (ka tingimus- ja ajatähenduses tarindid) kandvaid ja konversatsioonilisi tarindeid (tabel 16), võib näha, et *des*-vormi asendis tarindi sees on erinevusi. Kui prototüüpse tingimustähendusega tarindites paikneb enamjaolt *des*-vorm tarindi algul (38 korral ehk 58%, näide 105) ja vähemal määral tarindi lõpus (26 korral ehk 40%, näide 106), siis konversatsiooniliste tarindite puhul asub *des*-vorm tunduvalt suuremas osas tarindi lõpus (22 korral ehk 71%, näide 101), tarindi algul aga 8 korral ehk 26% juhtudest (näide 102).

(105) *Aastatagusega kõrvutades* vähenes töötute arv tööturuameti teatel aga koguni 21,4%. (AJA)

(106) *Arvestades erinevaid sotsiokultuurilisi situatsioone*, võiks eesti kirjandusajaloo mudelite konstrueerimisel digitaalses keskkonnas produktiivne olla "kirjanduse" mõiste avar tõlgendus - kirjandus kui laiapõhjaline süsteem. (TEA)

Tabel 16. *des*-vormi paiknemine tingimustähendust kandvates tarindites

TÄHENDUS	TARINDI ALGUSES		TARINDI KESKEL		TARINDI LÕPUS	
Tingimus	36	58%	-	2%	25	40%
Tingimus/Aeg	2		1		1	
Konversatsiooniline täiend	8	26%	-	-	23	71%
KOKKU	46	48%	1	1%	49	51%

5.1.4. Täpsustust/selgitust väljendavad tarindid

Täpsustuse ja selgituse ning täpsustuse/selgituse ja veel mingi (kaasnev sündmus, viis ja vahend) funktsioonis esinevate tarindite seas on ülekaalus *des*-vormi paiknemine tarindi algul: 60 korral ehk 97% ulatuses (näide 107). Tarindi lõppu asetub *des*-vorm siin vaid 2 korral ehk 3% juhtudest (näide 108), vt tabel 17. Selline tulemus on üsnagi ootuspärane, sest täpsustuse ja selgituse tähendust kandvad tarindid asuvad suuremas osas alistava lause järel ja *des*-vorm paigutub vahetult põhilause järele. Sealjuures kipuvad nimetatud tarindid olema raskemad (materjali hulgas ei leidu lühemaid tarindeid kui 4 sõna pikkused), mistõttu võib pidada *des*-vormi tarindialgulist paigutust loogiliseks, kuna muidu jääks *des*-vorm oluliselt infost kaugele.

(107) Grossing sobib nii noortele kui vanadele, sest arendab kõiki suuri lihasgruppe, *andes samas lühikese ajaga väga hea tasakaalu ja koordinatsioonivõime*. (AJA)

(108) Artiklis II olen jätnud vaatluse alt välja Lutsi alalt kogutud tekstid (93 teksti), mis on sageli jutustatud vene keeles (kuid kirja pandud eesti keeles, mõnedel juhtudel osaliselt sulgudes originaalsõnu ära *tuues*). (TEA)

Tabel 17. *des*-vormi paiknemine täpsustavates ja selgitavates tarindites

TÄHENDUS	TARINDI ALGUSES		TARINDI LÕPUS	
Täpsustus/selgitus	57	97%	2	3%
Täpsustus/ selgitus/ Kaasnev	2		-	
Täpsustus/selgitus /Viis/vahend	1		-	

5.1.5. Viisi ja/või vahendit väljendavad tarindid

Analüüsi põhjal selgub, et enamjaolt asetub *des*-vorm viisi ja vahendi ning viisi ja vahendi ja mingi muu tähendusega (aeg, seisund, täpsustus/selgitus) tarindeis tarindi lõppu (85 korral ehk 72%, näide 109). Nimetatud tarindites paikneb *des*-vorm tarindi algul 33 korral ehk 28% juhtudest (näide 110). Tarindi keskel viisi ja vahendi väljendavates tarindites *des*-vorm ei paikne (vt tabel 18).

(109) "Sellise muusika saatel ma tõepoolest veel tantsinud ei ole, " vaatas Kirsika *naeru helistades* oma tammuvaid sõpru. (ILU)

(110) Tema muutis minu oma, et mind kaasa kutsus, ja mina muutsin tema oma, *naeratades talle õigel hetkel*. (ILU)

Tabel 18. *des*-vormi paiknemine viisi ja vahendi tähendust kandvates tarindites

TÄHENDUS	TARINDI ALGUL		TARINDI LÕPUS	
Viis/vahend	29	28%	80	72%
Viis/vahend/Aeg	2		3	
Viis/vahend/Seisund	1		-	
Viis/vahend/ Täpsustus/selgitus	1		1	

5.1.6. Muid tähendusi väljendavad tarindid

Nagu ka siinse töö alapeatükis 4.1.6. on öeldud, leidub materjali hulgas ka selliseid tähendusi (põhjus, tagajärg, mööndus, otstarve, seisund) kandvaid tarindeid, mida ei esine eriti sageli, mistõttu ei saa neid puudutavate andmete põhjal kaugeleulatuvaid järeldusi teha. Esitan ka *des*-vormi tarindisest paiknemist käsitlevas peatükis nimetatud tähendused koondtabelina 19.

Kuigi näiteid on vähe, võib kahes veidi sagedasemas funktsioonis esinevate tarindite – põhjus- ja tagajärjetarindi – kohta öelda, et neis kaldub *des*-vorm esinema pigem tarindi algul (põhjustarindis 12 korral, näide 111, ning tagajärjetarindis 7 korral, näide 112).

(111) Ta tundis piinlikkust, **trügides** sedasi võõrale territooriumile. (ILU)

(112) Viimane tal siiski ebaõnnestus, sest samal hetkel hüppasime me talle peale, **muutudes** mitmeks pikaks minutiks jäsemete-kehade segapuntraks. (ILU)

Tabel 19. *des*-vormi paiknemine tarindis ja muud tähendused

TÄHENDUS	TARINDI ALGUL	TARINDI KESKEL	TARINDI LÕPUS	KOKKU
Põhjus	10	1	3	14
Põhjus / Aeg	1	-	1	2
Põhjus /Täpsustus/selgitus	1	-	-	1
Tagajärg	7	-	1	8
Mööndus	3	-	2	5
Otstarve	2	-	1	3
Seisund	-	-	1	1

5.2. Tarindi pikkuse seos *des*-vormi asendiga tarindis

Vaadeldes tarindi pikkuse seost *des*-vormi asendiga tarindis, selgub, et mida lühem on tarind, seda kindlamalt paikneb *des*-vorm tarindi lõpus ning et mida pikem on tarind, seda sagedamalt paigutub *des*-vorm tarindi algusesse, vt tabel 20.

Tabel 20. Tarindi pikkuse seos *des*-vormi asendiga tarindis

SÕNADE ARV	ALGUSES		KESKEL		LÕPUS	
2–3	48	19%	-	-	208	81%
4–6	89	58%	2	1%	64	41%
7–9	71	79%			19	21%
10 ja rohkem	49	92%	2	4%	2	4%
KOKKU	257	46%	4	1%	295	53%

Lühikeste 2–3-sõnaliste tarindite puhul on näha üsna selge tendents *des*-vormi tarindilõpulise asendi suhtes (näide 113): tarindi lõpus paikneb *des*-vorm lühikeste tarindite seas 208 korral ehk 80% ulatuses. Tarindi alguses asub *des*-vorm 48 korral ehk

19% (näide 114). Tarindi keskel 2–3 sõna pikkustes tarindites *des*-vorm ei asu.

(113) Naised rokivad *kõristeid tagudes* nii, kuidas vähegi jõuavad. (ILU)

(114) *Töötades riigiametis*, pidas ta üleval nelja magamistoaga väikest majakest ühes umbtänavas Viinis ning kolme vana autot. (AJA)

Keskmise pikkusega ehk 4–6-sõnalistes tarindites leidub kõige enam tarindialgulises positsioonis *des*-vorme (89 korral ehk 58%, näide 115). Tarindi lõpus paikneb keskmise pikkusega tarindites *des*-vorm 64 korral ehk 41% (näide 116). Ka siin kategoorias leidub vaid 2 näidet, kus *des*-vorm asub tarindi keskel (näide 117).

(115) *Rõhutades ookeanilise maakoore kasvu domineerimist* ei või siiski ka kontinentaalse maakoore mahtu muutumatuks pidada. (TEA)

(116) *Esimehe süngel nägu nähes* aimas Minna halba. (ILU)

(117) "Ma ei tea, kas nad sellest huvitatud on, " vastas Ümiseja ettevaatlikult, *ilmselt kartes Luike solvata*. (ILU)

Pikkade tarindite (7–9 sõna) juures on *des*-vormil tendents paikneda tarindi alguses: 71 korral ehk 79% ulatuses (näide 118). Tarindi lõpus asub *des*-vorm 19 korral ehk 21% juhtudel (näide 119). 7–9-sõnaliste tarindite seas tarindi keskel asuvaid *des*-vorme ei leidu. Kirjeldatud jaotuse juures võib näha seost neljandas peatükis välja toodud andmetega, et 74% tarindeid paikneb alistava lause keskel või järel, mistõttu võiks sellistes lausetes *des*-vorm tarindilõpulises positsioonis jääda muust infost liiga kaugelt.

(118) Säärasel juhul on kommunikatsiooniakti aktiivsemaks pooleks vastuvõtja, kes võib saatjat aktiivselt otsida, *lähitudes enda kogemuslikust arusaamisest saatjat iseloomustavate tunnuste kohta*. (TEA)

(119) Neist kuusteist kuulajat kasutab oma igapäevaelus võru keelt aktiivselt - *kas siis tööl, kodus, vanematega või sõpradega suheldes*. (TEA)

Väga pikkades ehk 10 ja enama sõnaga tarindites asub *des*-vorm pea eranditult tarindialgulises positsioonis: 49 korral ehk 92% juhtudes (näide 120). Tarindi keskel (näide 121) ja lõpus (näide 122) paikneb *des*-vorm võrdselt 2 korral ehk 4% ulatuses. Ka väga pikkade tarindite puhul on selline jaotus seletatav asjaoluga, et nimetatud tarindid paiknevad suuremas osas alistava lause järel (vt ptk 4.2.4).

(120) Kanada viib sellel suvel suurema osa oma üksustest Afganistanist ära, *jättes sinna vaid mõne lennuki ning umbes 40 eriüksuste sõdurit*. (AJA)

- (121) ***Lösutades** päikesepaistest kuuma mõranenud lennurajal, millele olime imekombel suutnud maanduda, seadsin mõtteid korda.* (ILU)
- (122) Niisiis võib oletada, et lähte- ja täieliku mudeli kohaselt hakkab riigi rikkuse ***jõudes** 10000 (täieliku mudeli kohaselt juba 7000) ostujõupariteediga korrigeeritud 1995. aasta USA dollarini* riigi rikkuse edasise suurenemisega kaasnema väiksem sissetulekute ebavõrdsus, kuid kui samal ajal muutuvad ka teised tegurid, siis ei pruugi sissetulekute ebavõrdsus tegelikult väheneda. (TEA)

5.3. *des*-vormi tarindisese paiknemise seos tarindi asukohaga lauses

Kui vaadelda tarindi lausesisese asendi ja *des*-vormi tarindisese paiknemise seost, jääb silma tendents, et alistava lause järel paiknevais tarindeis paigutub *des*-vorm tarindi algusesse (180 korral ehk 75% juhtudest). Teine märkimisväärsem suund on, et tarindi lõpus paikneb *des*-vorm kõige enam tarindeis, mis asuvad alistava lause keskel (144 korral ehk 87%), vt tabel 21.

Tabel 21. *des*-vormi tarindisese paiknemise seos tarindi asukohaga lauses

TARINDI ASEND	ALGUSES		KESKEL		LÕPUS	
Alistava ees	56	37%	-	-	93	63%
Alistava keskel	21	12%	1	1%	144	87%
Alistava järel	180	75%	3	2%	58	23%
KOKKU	257	46%	4	1%	295	53%

Alistava lause ees asuvates tarindeis asetub kõige sagedamini *des*-vorm tarindi lõppu, seda 93 korral ehk 62% juhtudest (näide 123). Tarindi algusesse asetub *des*-vorm 56 korral ehk 37% ulatuses (näide 124).

- (123) *Ringi liikudes* jäi mulje, et vähemalt Kaplinna ümbruse jaoks on jutud rassilisest vihavaenust tugevasti liialdatud. (AJA)

- (124) *Kõheldes* parem- ja vasakpoolsuse vahel viimastel valimistel, otsustasin lõpuks pehme variandi kasuks. (AJA)

Alistava lause keskel paiknevate tarindite puhul paikneb *des*-vorm peamiselt (144 korral ehk 87% ulatuses) tarindi lõpus (näide 125). Tarindi algul asub *des*-vorm 21 korral ehk 12% juhtudest (näide 126), tarindi keskel aga 1 korral. Selline jaotus on ka

üsna ootuspärane, kuna alistava lause keskel asuvaid 2–3-sõnalisi tarindeid leidis materjali hulgas kokku 124 ehk 67% kõigist lause keskel asuvaist tarindeist. 2–3-sõnaliste tarindite puhul on aga kõige eelistatum *des*-vormi paiknemise asend tarindi lõpus (209 juhul ehk 81%).

(125) Ta ronis hobuse seljast maha ja asus *looma ratsmeidpidi talutades* endale mõõgaga teed tegema. (ILU)

(126) Gould & White (1974) ja Haynes (1981), *uurides inimeste kujutluskaarte omast riigist/regioonist*, palusid neil joonistada oma riigi/regiooni kaardi. (TEA)

Alistava lauseosa järel paiknevates tarindites asub *des*-vorm enamjaolt tarindi alguses (180 korral ehk 75%, näide 127). 58 korral ehk 23% ulatuses asetub *des*-vorm tarindi lõppu (näide 128). Kõige harvem leidub alistava lause järel paiknevais tarindite hulgas tarindi keskel asuvaid *des*-vorme: 4 korral ehk 2%, näide 130.

(127) Samas varjupaigas peetavate koerte-kasside elutingimused võivad olla kuni poole väiksemad, *lähtudes lühiajalise pidamise reeglitest*. (AJA)

(128) Normaalne hüdroloogiline tsükkel läks käima *alles ookeani keemise lõppedes*. (TEA)

(129) "Ma ei tea, kas nad sellest huvitatud on, " vastas Ümiseja ettevaatlikult, *ilmselt kartes Luike solvata*. (ILU)

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö kirjeldas korpuspõhise uurimuse põhjal *des*-konstruktsiooni sõnajärge: põhitähelepanu oli suunatud *des*-tarindi lausesisesele paiknemisele ning *des*-vormi asukohale tarindis.

Ilu-, teadus- ja 2000.–2007. aasta ajakirjandustekstidest pärit materjali analüüsi tulemusena selgus, et *des*-tarind paikneb kõige sagedamini alistava lauseosa järel, seda 247 korral 600-st ehk 41% ulatuses. Alistava lauseosa keskel asub *des*-tarind 198 korral ehk 33% juhtudest. Kõige harvem asetub tarind põhilause ette: 155 korral ehk 26%.

Vaadeldes *des*-tarindi lausesisese asendi sõltuvust tarindi määrustähendusest, selgus, et kõige enam on lauselõpuline asend eelistatud täpsustus- ja selgitustähendust kandvate tarindite seas: põhilause järel asub suurem osa täpsustus- ja selgitusfunktsioonis esinevatest tarinditest (59 korral ehk 95% ulatuses). Samuti on kaasnevusfunktsiooni täitvate tarindite puhul näha tugevat tendentsi paikneda alistava lause lõpus (46 korral ehk 94%).

Aja- ning tingimustähendusi kandvate tarindite hulgas on eelistatum asend alistava lause ees ja keskel. Ajafunktsiooni täitvate tarindite hulgas leidub alistava lause keskel asuvaid tarindeid 79 korral ehk 38% ning alistava lause ees 74 ehk 36% juhtudest. Kõigi tingimustähendust kandvate tarindite hulgas on jaotus 46 korral ehk 48% lause ees ning 39 korral ehk 41% alistava lause järel. Huvitava tulemusena selgus, et tingimusfunktsiooni täitvate tarindite alla kuuluvais konversatsioonilise tingimuse rollis esinevate tarindite seas leidub võrreldes prototüüpse tingimustarindiga rohkem alistava lause keskel paiknevaid tarindeid (17 lauses ehk 55%), ka põhilause ees esineb konversatsioonilist tingimust väljendav tarind küllaltki sageli (13 korral ehk 42%). Kuna selliseid lauseid leidis materjali hulgas küllaltki vähe (kokku vaid 31), vajab konversatsiooniliste tingimulausete asukoht põhilause suhtes edasist uurimist suurema keelematerjali põhjal.

Viisi ja vahendi tähendust kandvate tarindite hulgas on eelistatum asend alistava lause keskel (71 korral ehk 48%) ning järel (55 korral ehk 37%).

des-tarindi pikkuse põhjal võib märgata, et mida pikem on tarind, seda kindlamalt asub see alistava lause järel (4–6-sõnaliste tarindite puhul 56%, 7–9-sõnaliste tarindite seas 69% ning 10 ja enama sõnaliste tarindite hulgas lause 77%). Lisaks selgus, et mida pikem on tarind, seda harvem paikneb see alistava lause keskel. Kõige suurema varieeruvusega on lühikesed 1–3-sõnalised tarindid (156 (52%) neist asetseb alistava lauseosa keskel, 87 (29%) enne alistavat lauseosa ja 59 (19%) järel).

Analüüsitulemustest selgub, et tarind paikneb alistava lauseosa järel kindlamalt lühema ja keskmise pikkusega põhilause puhul. Pikemate kui 10-sõnaliste põhilause puhul on sagedasem *des*-tarindi lausekeskne ja -lõpuline asend. Selgub, et mida pikem on põhilause, seda tihemini paikneb *des*-tarind alistava lause keskel ja mida pikem on alistav lause, seda harvem esineb tarind põhilause järel. Mõlemad tulemused on üsna ootuspärased, eriti viimane neist, kuna see kattub üldise tendentsiga, et raskem lauseosa asetub lause lõppu.

Analüüsi tulemuste põhjal leiab osaliselt kinnitust R Emmeli (1966) väide, et *des*-vormi põhiasendiks *des*-tarindis võib pidada paiknemist tarindi lõpus (*des*-vorm asub tarindi lõpus 294 korral ehk 49% ulatuses). Siiski ei ole esinemise erinevus tarindi alguses paikneva *des*-vormiga kuigi suur (tarindi algul paikneb *des*-vorm 256 lauses ehk 43%). Erakordselt vähe (4) on analüüsitud keelematerjalis tarindeid, kus *des*-vorm asub tarindi keskel.

Vaadeldes *des*-vormi paiknemise seost tarindi funktsiooniga, selgus, et kõige kindlamalt asetub *des*-vorm tarindi lõppu ajamäärust kandvate tarindite puhul (144 korral ehk 74% ajatarinditest). Ka viisi ja vahendi funktsiooni täitvate tarindite seas on tarindilõpuline *des*-tarindi asend selgelt eelistatum (84 korral ehk 72% juhtudest).

Tarindialguline *des*-vormi positsioon oli sagedasem kaasnevus- ning täpsustus- ja selgitustähendust kandvate tarindite puhul (kaasnevustähendusega tarindite puhul asub *des*-vorm tarindi algul 44 korral ehk 90%, täpsustus- ja selgitustähendust kandvates tarindites aga 59 korral ehk 95% ulatuses). Just need tarindid kalduvad esinema põhilause järel, mistõttu paikneb *des*-vorm vahetult pärast põhilause.

des-vormi asukoha varieeruvus on kõige ühtlasem tingimustarindite puhul: tarindi

lõpus asub *des*-vorm 49 korral ehk 51% ulatuses, tarindi algul aga 46 juhul ehk 48%. Ka *des*-vormi asukoha osas tarindi sees tõusevad tingimustarindite hulgast esile konversatsioonilised tingimustarindid. Neis kaldub *des*-vorm paiknema tarindi lõpus (*des*-vorm asub materjalis tarindi lõpus 23 korral ehk 71% ja tarindi alguses 8 korral ehk 26%).

Vaadeldes tarindi pikkuse seost *des*-vormi asendiga tarindis, ilmes, et mida lühem on tarind, seda kindlamalt paikneb *des*-vorm tarindi lõpus ning et mida pikem oli tarind, seda sagedamalt paigutus *des*-vorm tarindi algusesse.

des-vormi asendi ja tarindi lausesisese asukoha vahel ilmnes analüüsi põhjal seos, et alistava lause järel paiknevais tarindeis paigutus *des*-vorm kõige enam tarindi algusesse (180 korral ehk 75% juhtudest). Tarindeis, mis paiknesid alistava lause keskel, asus *des*-vorm kõige rohkem tarindilõpulisel positsioonis (144 korral ehk 87% ulatuses).

Kindlasti ei saa kirjeldatud tulemusi vaadelda ühepoolsest. Nii *des*-tarindi lausesisene kui ka *des*-vormi tarindisisene paigutus sõltub mitmete tegurite koosmõjust: mõju avaldavad nii tarindi kui ka põhilause pikkus, samuti ka tarindi määrusfunktsioon lauses.

des-konstruktsiooni sõnajärg on kahtlemata teema, mida võiks tulevikus rohkem uurida. Tõenäoliselt leidub *des*-tarindi sõnajärje osas tendentse, mis jäid siinses töös puudutamata. Näiteks võiks põhjalikumalt vaadata eri tegurite koosmõju *des*-tarindi asukohale lauses ja *des*-vormi asukohale tarindis.

KIRJANDUS

Aavik, Johannes 1912. Kõige suurem germanismus Eesti keeles. – Eesti Kirjandus nr 9. Tartu: Postimehe trükikoda.

Comrie, Bernard 1986. Conditionals: A Typology. – On Conditionals. Ed. by Elizabeth Traugott, Alice ter Meulen, John Benjamins Publishing Company, 61–96.

EKG II = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

EKSS = Eesti Keele Seletussõnaraamat –

<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=kestes&F=M>, vaadatud 07.06.2014.

Erelt, Mati 2014. Eesti keele lauseõpetus: Komplekslause. Toim. Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele osakond.

Habicht, Külli 2001. Lexicalization and Grammaticalization – Opposite Phenomena? About some lexicalized verb forms of Old Written Estonian. – Estonian: Typological Studies V 2001. Ed. by Mati Erelt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Habicht, Külli 2006. Grammatiseerumise ja leksikaliseerumise suhtest eesti vana kirjakeele modaal-partiklite näitel. – *Finest Linguistics. Proceedings of the Annual Finnish and Estonian Conference of Linguistics.* Tallinn, May 6-7, 2004. Toim. Krista Kerge; Maria-Maren Sepper. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 159–178.

Haspelmath, Martin 1995. The converb as a cross-linguistically valid category. – *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms.* Ed. by Martin Haspelmath, Ekkehard Köning. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1–55.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2007. *The Genesis of Grammar.* Oxford: Oxford University Press.

Nedjalkov, Vladimir P. 1995. Some typological parameters of converbs. – *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms.* Ed. by Martin Haspelmath, Ekkehard Köning. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 57–88.

Plado, Helen 2008. Adverbiaallauseste funktsioonipõhine liigitus eesti keele tingimus-

ja põhjuslausete näitel. – Emakeele Seltsi aastaraamat, 53 (2007), 122–145.

Plado, Helen 2015. *des-* ja *mata*-konverbi kasutusest eesti murretes. – Emakeele Seltsi aastaraamat, 60 (2014), 195–218.

Remmel, Nikolai 1963. Sõnajärjestus eesti lauses. – Eesti keele süntaksi küsimusi. Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 216–389.

Sahkai, Heete 2011. Eesti keele genitiivse agendifraasi süntaks. – Keel ja Kirjandus 1, 12–30.

Simmul, Carl Erik 2015. *des*-tarindi funktsioonidest vana kirjakeele põhjal. Bakalau-reusetöö. Tartu Ülikooli eesti keele osakond.

Uuspõld, Ellen 1966. Määrusliku *des-*, *mata-*, *nud*-(~*nuna*-) ja *tud*-(~*tuna*-) konstruktsiooni struktuur ja tähendus. – Keele modelleerimise probleeme I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 4–196.

Uuspõld, Ellen 1972. Agendi väljendamisest *des*-konstruktsiooniga lausetes. – Keel ja struktuur 7. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 108–118.

Uuspõld, Ellen 2001. *des-* ja *mata-* vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. – Keele kannul: Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 2001. Toim. Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 306–321.

Valijärvi, Riitta-Liisa 2007. A Corpus-Based Study on the Degree of Lexicalization and Grammaticalization of Finnish Converbs. Uppsala: Uppsala Universitet.

Ylikoski, Jussi 2003. Defining non-finites: Action Nominals, Converbs and Infinitives. – SKY Journal of Linguistics 16, 185–237.

Word order of *des*-construction. Summary

The main purpose of this bachelor's thesis is to analyse the word order of *des*-converb construction. The goals are to describe on which cases *des*-converb is used in the beginning, in the middle or in the ending of its main clause, and also how *des*-form places in the construction itself.

The thesis is divided into five main paragraphs: the first part introduces *des*-construction as a converb construction. The second chapter gives an overview of *des*-form and *des*-construction in Estonian linguistics. In the third part the data and the research method are described: the origin of the data used in this paper and how the data is analysed. The fourth and fifth paragraphs are based on the analysis: the fourth concentrates on the placement of *des*-construction in reference to the main clause of it, the fifth describes the position of *des*-form in the construction itself.

The data was collected from the balanced corpus of the language portal Keeleveeb (<http://www.keeleveeb.ee/>) and contains 600 sentences: 200 from fiction texts, 200 from newspapers (from period 2000–2007) and 200 from science texts.

According to the analyses *des*-construction more often tends to stand after the main clause (in 247 sentences, 41%), in fewer cases it is used in the beginning (198 times, 33%) and in the middle (155 times, 26%) of the main clause.

The construction places after the main clause more often in the categories of longer constructions (in range of 4–6 words the percentage was 56, 7–9 words 69 and 10 and more words 77). The category of short constructions has the most variability (156 (52%) of them appear in the middle, 87 (29%) in the beginning, and 59 (19%) in the ending of the sentence).

What comes to the meaning of the construction, constructions that carry the meaning of specification and explanation (95% of all cases), and also concomitance (94% of all cases) strongly tend to place in the ending of the main clause. Temporal and conditional constructions more often place in the beginning or in the middle of the main clause. In cases in which the construction carries the meaning of manner and/or means, the distribution of placement is more even (48% in the middle and 37% in the beginning).

The results of the analysis show that *des*-form situates most often in the ending of the construction (in 294 cases and 49%). However, *des*-form appears in many cases also in the begging of the construction (in 256 cases and 43%).

What comes to the length of the construction, it appears that the shorter the construction the more surely *des*-form stays in the ending of the construction, and the longer the construction the more *des*-form places in the beginning of the construction.

In cases in which the construction follows the main clause, the more often *des*-form stays in the beginning on the construction (in 180 cases and 75% of all times). In constructions stay in the middle of the main clause, *des*-form tends to appear in the ending of the construction.

des-form tends to follow the construction in cases of the temporal construction (in 144 cases and 74%), and if the construction delivers meaning of means and manner (in 84 cases and 72%). *des*-form precedes the construction the most, when the construction carries the meaning of specification or explanation, and concomitance: in the first case in 44 sentences (90%), and the second case in 59 sentences (95%). The placement of *des*-form is more even in case of the conditional construction: *des*-form stays in the ending of the construction in 49 sentences (51%), and in the beginning in 46 cases (48%).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Liina Martõkainen (16.11.1990),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„DES-KONSTRUKTSIOONI SÕNAJÄRG“,

mille juhendaja on Helen Plado,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 14.09.2015